

Sławomir Marchel

Uniwersytet Opolski

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-7809-1956>

Przyczynek do biografii kardynała Jana Maurycego Puzyny (1842–1911)

Streszczenie: Kardynał Jan Duklan Maurycy Paweł Puzyna należy do tych postaci, zapisanych na kartach historii Polski, których działalność budzi do dziś wątpliwości i kontrowersje. Podejmowane przez niego niepopularne decyzje stały się główną przyczyną tego, że stał się on z czasem symbolem odchodzącego świata idei konserwatywnych, zmarginalizowanych na przełomie XIX i XX stulecia przez rozwój nowoczesnych ruchów politycznych i światopoglądowych. W strukturach Kościoła kardynał Puzyna kojarzony jest do dziś głównie z ostatnią oficjalną próbą bezpośredniej ingerencji władzy świeckiej w proces wyboru papieża, co miało miejsce w trakcie pamiętnego konklawe w 1903 r.

Zasadniczym celem, który postawił sobie autor niniejszego artykułu, było skonfrontowanie stereotypowych opinii o Janie Puzynie z wyobrażeniem jego osoby, zbudowanym na podstawie analizy zachowanych źródeł.

Słowa kluczowe: Puzyna, kardynał, duchowieństwo, Kościół katolicki, zabory

Jan Puzyna, książę biskup krakowski i kardynał, należy do tych postaci w dziejach naszego narodu, których dotychczasowa ocena charakteryzowała się dużym stopniem polaryzacji. Z jednej strony bowiem do podstawowych źródeł, którymi posługują się badacze życiorysu i działalności hierarchy, należą apologetyczne wspomnienia jego współpracowników – Edwarda Komara i Leona Wałęgi¹. Z drugiej, Puzyna oceniany jest głównie przez pryzmat kilku wydarzeń, które rozegrały się w ostatnim etapie jego życia.

Przedstawiony w niniejszym artykule biogram Jana Puzyny, wzbogacony o informacje zawarte w niewykorzystywanych wcześniej materiałach archiwalnych, stanowi próbę

¹ E. Komar, *Kardynał Puzyna. Moje wspomnienia*, Kraków 1912; J. Wolczański, *Lwowska sufragania Jana Puzyny w opinii biskupa Leona Wałęgi*, „*Analecta Cracoviensia*”, t. 30–31, 1998–1999, s. 607–624.

rzucenia nowego światła na naszą dotychczasową wiedzę o życiu i działalności kontrowersyjnego hierarchy².

Przyszły biskup krakowski i kardynał przyszedł na świat w rodowej posiadłości gwoździeckiej gałęzi Puzynów 13 września 1842 r. Podczas chrztu otrzymał imiona: Jan Duklan Maurycy Paweł. Nadając dziecku imię, które nosił jego dziadek, rodzice odwoływali się również do rozpowszechnionego na Rusi kultu błogosławionego Jana z Dukli – bernardyna, z którym tradycja kościoła lokalnego wiązała ocalenie Lwowa w trakcie powstania Chmielnickiego. W 1733 r. papież Klemens XII ogłosił go błogosławionym Kościoła katolickiego, zaś w 1739 r. patronem Korony i Litwy³.

Dziadek kardynała Jana Puzyny, Jan z Dukli Filip Nereusz (ur. 1755), który odziedziczył Gwoździec i przyległe wsie, był szambelanem króla Stanisława Augusta Poniatowskiego i chorążym gwardii koronnej. Ze związku z Franciszką Koziebrodzką miał dwóch synów: Romana Stanisława Kostkę (1788–1861) i Józefa Wincentego Stanisława

² Biogram Jana Puzyny w „Polskim Słowniku Biograficznym” zob. J. Kracik, *Puzyna Jan Duklan*, [w:] PSB, t. 29, Wrocław 1986, s. 488–491; ponadto wśród opracowań, w których autorzy odnieśli się do różnych aspektów życia i działalności kardynała warto wymienić: Z. Obertyński, *Weto kardynała Puzyny*, „Collectanea Theologica” 1958, t. 29, z. 1, s. 10–48; J. Urban, *Relacja kardynała Jana Puzyny o konklawe 1903 r. i jego słynnym weto*, „Folia Historica Cracoviensia” 2002, t. 8, s. 273–276; M. Lenart, *Kardynał Jan Puzyna – kontrowersyjny bohater konklawe 1903 roku w świetle materiałów archiwalnych*, [w:] *Genealogia dei desiderii. Pio X nella memoria del popolo dell'Alta Slesia / Genealogia pragnień. Pius X w pamięci ludności Górnego Śląska*, a cura di M. Lenart e G. Romanato / red. M. Lenart, G. Romanato, Città del Vaticano 2015, s. 129–141; idem, *Un episodio controverso. Il cardinale Puzyna, il veto e la questione polacca nel conclave del 1903*, [w:] *Riforma del catolicesimo? Le attività e le scelte di Pio X*, a cura di G. Brugnotto, G. Romanato, Città del Vaticano 2016, s. 429–441; idem, *Il cardinale Jan Puzyna – un discusso protagonista del conclave del 1903 – alla luce della documentazione polacca*, [w:] *San Pio X. Papa riformatore di fronte alle sfide del nuovo secolo. Atti della Giornata di Studi in occasione del centenario della morte di San Pio X (1914–2014)*, a cura di R. Regoli, Città del Vaticano 2016, s. 49–64; A. Kudłaszyk, *Ksiądz Stanisław Stojalowski. Studium historyczno-prawne*, Wrocław 1998; K. Daszyk, „Niech wróci mogiła”... *Ideowo-polityczne spory o wawelski grób dla Juliusza Słowackiego*, Kraków 2010; J. Urban, *Katedra na Wawelu (1795–1918)*, Kraków 2000; B. Kumor, *Kardynałat biskupa krakowskiego Jana Puzyny*, „Analecta Cracoviensia” 1985, t. 17, s. 493–503; S. Marchel, „...wychowywać tęgić o gorącej duszy a rozumnych Księżę...”. *Relacje kardynała Jana Puzyny ze Zmartwychwstańcami w świetle wybranej korespondencji*, „Zeszyty historyczno-teologiczne. Rocznik Zmartwychwstańców” 2015, nr 21, s. 49–66; idem, *Kultura intelektualna ks. Stefana Pawlickiego CR w działalności biskupa krakowskiego Jana Puzyny*, [w:] *Ks. Stefan Pawlicki CR: człowiek nauki i wiary w służbie odnowy społecznej i duchowej*, red. W. Mleczek, Kraków 2016, s. 241–259; idem, „Katechizm za sześć centów...”. *Jan kardynał Puzyna wobec kwestii społecznej*, „Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej XIX i XX wieku” 2016, t. 16, s. 79–90; idem, *La „lobby” polacca in Vaticano? L'impegno del clero polacco nell'attività diplomatica / Polskie „lobby” w Watykanie? Zaangażowanie duchowieństwa polskiego w działania dyplomatyczne w Stolicy Apostolskiej na początku XX wieku*, [w:] *Nunzio in una terra di frontiera. Achille Ratti, poi Pio XI, in Polonia (1918–1921) / Nunzjusz na ziemiach pogranicza. Achilles Ratti, późniejszy Pius XI, w Polsce (1918–1921)*, a cura di / red. Q. A. Bortolato, M. Lenart, Città del Vaticano 2017, s. 225–242 / 461–477; idem, *Obraz i zadania Kościoła katolickiego w Galicji przełomu XIX i XX stulecia w pismach kardynała Jana Maurycego Puzyny (1842–1911)*, [w:] *Rola Kościoła w dziejach Polski. Kościoły w Rzeczypospolitej*, red. J. Krochmal, Warszawa 2017, s. 235–249.

³ Zob. A. K. Sitnik, Święty Jan z Dukli, „Folia Historica Cracoviensia” 2010, t. 15, nr 1, s. 123–126; C. Lojek, *Pierwsi polscy święci*, <https://www.ceeol.com/search/chapter-detail?id=783126> (dostęp online: 20.03.2020); M. T. Zahajkiewicz, *Specyfika katolicyzmu kresowego: refleksja historyczna o religijności nakresach południowo-wschodnich dawnej Rzeczypospolitej Polskiej*, „Saeculum Christianum: pismo historyczno-społeczne” (dalej: „Saeculum Christianum”) 1994, nr 1/2, s. 305–315.

(1793–1862), oraz córkę Katarzynę. Obaj bracia uczestniczyli w kampanii napoleońskiej, służąc w kawalerii. Młodszy z nich, Józef – stryj kardynała Jana Puzyny, walczył także w Powstaniu Listopadowym, zaś po jego upadku angażował się w działania polityczne o charakterze niepodległościowym⁴. Starszy – Roman Puzyna, jako major wojsk Księstwa Warszawskiego, dowodził jednym ze szwadronów pułku lekkiej kawalerii zwanej „Krakusami”. Został ranny w trakcie bitwy pod Lipskiem w 1813 r. On właśnie objął w posiadanie majątek gwoździecki. W 1833 r., mając 45 lat, poślubił Hortensję Dwernicką herbu Sas, młodszą od niego o 18 lat córkę generała Józefa Dwernickiego, bohatera walk z okresu Księstwa Warszawskiego oraz Powstania Listopadowego. Małżonkowie doczekali się czterech synów: Józefa Mikołaja Eugeniusza (ur. 1835), Romana Longina Szymona (ur. 1837), Juliana Tytusa (ur. 1839) oraz Jana z Dukli Maurycego Pawła (ur. 1842)⁵.

Niewiele wiemy o dzieciństwie Jana Puzyny. On sam nie wspominał nic na ten temat w korespondencji, nie znajdziemy również odniesień do najmłodszych lat życia w tekstach kazań. Ks. Edward Komar, pełniący w latach 1901–1915 posługę ojca duchownego w krakowskim seminarium duchownym, w pierwszym rozdziale swych wspomnień o biskupie krakowskim, scharakteryzował jego lata chłopięce następująco:

„Do dziesiątego roku życia pozostawał w domu rodzicielskim, w Gwoźdźcu, gdzie wzrastał i chował się w atmosferze szczerze i głęboko chrześcijańskiej, głównie dzięki pani majorowej. Ojciec odumarał go wcześniej, a wychowaniem najmłodszego, ukochanego syna kierowała odtąd wyłącznie matka, która też wywarła nań wpływ decydujący”⁶.

Abstrahując od apologetycznego wymiaru dziełka Komara wydaje się, że opis powyższy dobrze oddawał realia życia w gwoździeckim dworze Puzynów, zwłaszcza jeśli chodzi o wpływ Hortensji na wychowanie potomstwa⁷. W praktyce dworów szlachecko-ziemiańskich tego okresu to właśnie matce przypisywano bowiem najistotniejszą rolę w kształtowaniu umysłów i charakterów dzieci, do osiągnięcia przez nie ósmego roku życia⁸.

⁴ *Rodzina. Herbarz*, s. 93; Z. Zachariewicz, Puzyna Józef Wincenty (1793–1862), [w:] PSB, t. 29, Wrocław 1986, s. 492–494; *Z pamiętnika Józefa Książa z Kozielska Puzyny, kapitana artylerii wojska polskiego w powstaniu 1831 r. (21 I – 3 V 1831 r.,)*, wybór i wstęp J. Kazimierski, „Rocznik Mazowiecki” 1999, nr 11, s. 177–230.

⁵ W taki sposób wymienieni są synowie Romana Stanisława Kostki kniazia z Kozielska w odpisie aktu potwierdzającego ich przynależność do szlachty krajowej stanu rycerskiego z 1890 r., Archiwum Kurii Metropolitarnej w Krakowie (dalej: AKMK), Pers. A. T III, *Archiwum Kardynała Puzyny* (dalej: AKP), *akta personalne 1856–1890*.

⁶ E. Komar, op. cit., s. 3.

⁷ Współpracownik kardynała pomylił się jedynie pisząc o wczesnej śmierci ojca, książę Roman zmarł bowiem w 1861 r., a zatem w czasie, gdy Jan był już młodzieńcem dziewiętnastoletnim.

⁸ K. Jakubiak, *XIX-wieczne wzorce polskiej rodziny i wychowania rodzinnego dziecka oraz ich oświeceniowe inspiracje*, [w:] *Komisja Edukacji Narodowej: kontekst historyczno-pedagogiczny*, red. K. Dormus i in., Kraków, 2014, s. 359–370; M. Nawrot-Borowska, *Rodzina polska w XIX wieku jako środowisko wychowawcze*

Jej także zawdzięczać miał Jan uformowanie tych cech jego osobowości, którymi jako dorosły odznaczał się na tle innych: żelaznej samodyscypliny, pracowitości i szacunku dla prawa.

W maju 1855 r. Jan otrzymał sakrament bierzmowania. Od następnego roku rozpoczął edukację w państwowym gimnazjum we Lwowie, do którego uczęszczał przez dwa lata. W 1858 r. rodzice przenieśli go do Cesarsko-Królewskiego Gimnazjum w Stanisławowie, gdzie kształcił się do 1864 r., zwieńczywszy naukę zdaniem egzaminów maturalnych⁹. Po ukończeniu gimnazjum Puzyna rozpoczął studia prawnicze na cesarsko-królewskim Uniwersytecie Franciszka I we Lwowie. W roku 1866, po dwóch latach studiów, Jan przeniósł się do Pragi, aby w 1867 r. powrócić znowu na lwowską wszechnicę. W 1868 r. uzyskał absolutorium, zaś 2 października 1869 r. tytuł doktora praw¹⁰.

Czasy studenckie to okres w życiu Puzyny, z którego posiadamy już pewne informacje na temat jego życia osobistego. Zawdzięczamy je Kazimierzowi Chłędowskiemu (1843–1920) – publicyście i literatowi, autorowi licznych prac dotyczących kultury włoskiej. Po ukończeniu studiów prawniczych w Uniwersytecie Jagiellońskim Chłędowski otrzymał w 1867 r. posadę praktykanta konceptowego w Namiestnictwie Galicji we Lwowie. W tym mieście zetknął się między innymi ze starszym o rok Janem Puzyną, który po ukończeniu studiów w 1868 r., jeszcze w trakcie pracy nad doktoratem, został praktykaniem konceptowym w cesarsko-królewskiej Prokuratorii Skarbu¹¹. W swoich wspomnieniach Chłędowski wystawił młodemu Puzynie pobłażliwą, aczkolwiek niezbyt pochlebną ocenę¹². Wydaje się, że obaj młodzieńcy darzyli się sympatią, mimo pewnych różnic światopoglądowych¹³.

W maju 1871 r. Puzyna rozpoczął bezpłatną praktykę w strukturach cesarsko-królewskiej Dyrekcji Skarbowej, co miało być wstępem do dalszej kariery w tej instytucji¹⁴.

i jej funkcja edukacyjna, „Studia Pedagogica Ignatiana” 2016, t.19, nr 2, s. 15–46; rolę matki w wychowaniu podkreślano w wydawanych wówczas podręcznikach, zob. *Matka w domu. Tłumaczenie z angielskiego przez A. G. Na dochód Towarzystwa Dobroczynności Dam Polskich w Poznaniu*, Poznań, 1847, s. 8.

⁹ AKMK, AKP, *akta personalne 1856–1890*, s. 3–30; M. Gajak-Toczek, *Męskie gimnazja państwowe we Lwowie w latach 1772–1914*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Litteraria Polonica” 2010, t. 13, s. 349–358; *Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi sive summorum pontificum – s.r.e. cardinalium ecclesiarum antistitum series*, vol. VIII (1846–1903), a cura di R. Ritzler – P. Sefrim, Patavii 1978, s. 379.

¹⁰ AKMK, AKP, *akta personalne 1856–1890*, s. 36–61.

¹¹ AKMK, AKP, *akta personalne 1856–1890*, s. 71; A. J. Miziołek, *Kalendarium życia i twórczości Kazimierza Chłędowskiego*, [w:] *Kazimierz Chłędowski: pisarz i badacz kultury*, red. J. Miziołek, J. Maj, Krosno 2007, s. 25–32; A. Kosiek, *Kazimierza Chłędowskiego „kraj lat dziecińczych”*, [w:] *Kazimierz Chłędowski: pisarz*, s. 33–47; M. Jaskólski, *Upodobania i pasje hofrata Kazimierza Chłędowskiego*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 2019, t. 66, nr 1, s. 101–113.

¹² Chłędowski Kazimierz, *Pamiętniki*. Tom I: *Galicja (1843–1880)*, oprac., wstęp A. Knot, Wrocław 1951, s. 151.

¹³ *Ibidem*, s. 151, 169–170, 265–266. Wśród ich wspólnych towarzyszy z tego okresu Chłędowski wymieniał: Jana Pietruskiego, Wacława Domaszewskiego, Tadeusza i Romana Pilatowów, Wojciecha Dzieduszyckiego, Władysława Przybysławskiego; zob. U. Kowalczyk, *Kazimierz Chłędowski i zapomniane aspekty galicyjskiego śmiechu. Rekonesans*, „Przegląd Filozoficzno-Literacki” 2013, nr 1–2 (36), s. 325–344.

¹⁴ AKMK, AKP, *akta personalne*, s. 74.

Jeszcze w tym samym roku Puzynę awansowano na aktualnego koncypistę skarbowego z roczną płacą 700 zł reńskich. W kolejnym roku „ze względów służbowych” Jan został przydzielony do służby przy powiatowej Dyrekcji Skarbowej we Lwowie, zaś w lutym 1874 r. mianowany został komisarzem skarbowym w klasie IX rangi przy cesarsko-królewskiej Krajowej Dyrekcji Skarbowej. Wszystkie awanse, poczynawszy od 1871 r., podpisywał hrabia Agenor Romuald Gołuchowski, namiestnik Galicji, któremu w ostatnim okresie życia szczególnie zależało na zasileniu administracji polską szlachtą i arystokracją¹⁵.

W 1876 r. Puzyna wstąpił do seminarium duchownego w Przemyślu. Osobą, która przyczyniła się do rozpoczęcia nowego etapu w jego życiu miał być znany wówczas w kraju kaznodzieja jezuicki Henryk Jackowski, późniejszy prowincjał zgromadzenia. Kazimierz Chłędowski, odnosząc się do zmiany, która zaszła w życiu jego lwowskiego towarzysza, zwracał uwagę przede wszystkim na praktyczne podłoże tej nagłej decyzji¹⁶. Nie wiemy, czy powodem decyzji Jana było, jak chciał Chłędowski, rozczarowanie zbyt wolno przebiegającą ścieżką kariery w administracji skarbowej oraz fiaskiem starań matrymonialnych, czy też – jak wskazywał Edward Komar, wyrastała ona z dojrzałego rozpoznania powołania życiowego. Nie wiemy również, dlaczego wybór Puzyny padł na seminarium przemyskie, nie zaś lwowskie, bliższe mu pod każdym względem. Możemy zakładać, że to także wydarzyło się za namową Jackowskiego, który pozostawał w dobrych relacjach zarówno z ówczesnym biskupem przemyskim Maciejem Hirschlerem, jak i jego współpracownikami¹⁷. Mógł zatem zasugerować decyzję o skróconym trybie studiów teologicznych Jana, znacznie starszego przecież od pozostałych seminarzystów i mającego już za sobą edukację uniwersytecką. Przyspieszone kształcenie seminaryjne Puzyny spowodowało, że zwłaszcza w pierwszych latach kariery duchownej niedostatki wiedzy w zakresie teologii zauważali u niego nawet jego bliscy współpracownicy¹⁸.

W listopadzie 1878 r. Jan otrzymał subdiakoniat, zaś w pierwszej dekadzie grudnia tego roku przyjął święcenia kapłańskie z rąk biskupa Hirschlera¹⁹. Następnie został skierowany na wikariat do parafii w Przeworsku. Być może tam właśnie zawarł znajomość z ks. Walerianem Kalinką. Wybitny historyk, będący już w tym okresie członkiem Zgro-

¹⁵ Ibidem, s. 78–87.

¹⁶ K. Chłędowski, *Pamiętniki*, s. 265–266.

¹⁷ Ibidem, s. 820; Jackowski wraz kanclerzem diecezji przemyskiej Ignacym Łobosem oraz kanonikiem Henrykiem Skrzyńskim założyli w 1873 r. związek księży dobrego Pasterza (*Sodalitas boni Pastoris*), objęty patronatem biskupa, prowadził także rekolekcje diecezjalne dla kapituły i kleru diecezjalnego, które stały się początkiem tradycji trwającej przez kolejne dziesięciolecia; Hirschler Maciej (1807–1881), zob. P. Nitecki, *Biskupi Kościoła w Polsce*, s. 80; Łobos Ignacy (1827–1900), zob. ibidem, s. 129; A. Wielkuk, *Skrzyński Henryk*, [w:] PSB, t. 38, Warszawa-Kraków 1998, s. 460–461.

¹⁸ J. Wolczański, *Lwowska sufragania*, s. 615.

¹⁹ *Hierarchia Catholica*, vol. VIII, s. 379; E. Komar, op. cit., s. 4, podaje jako datę dzienną święceń 8 grudnia, natomiast z treści zachowanego listu przyjaciela Puzyny – Karola Orłowskiego ze Lwowa, możemy wnioskować, że nastąpiło to 10 grudnia; zob. Archiwum Kapituły Katedralnej w Krakowie (dalej: AKKK), *Korespondencja Jana Puzyny* (dalej: *Koresp. J.P.*), sygn. 9.

madzenia Zmartwychwstańców, przebywał od 1875 r. w pobliskim Jarosławiu jako kapelan internatu sióstr niepokalanek. Kalinka podjął próbę wprowadzenia Puzyny w kręgi dyplomacji watykańskiej, jednakże nie udało się tych planów zwieńczyć sukcesem²⁰.

Rok 1880 przyniósł Puzynie pierwszą, wyczekiwaną zapewne, zmianę. Biskup Hirschler powołał go na stanowisko wicerektora tamtejszego seminarium duchownego, przyznając jednocześnie kanonię patronatu Drohojowskich. Wkrótce mianowany został również sędzią Sądu Biskupiego i egzaminatorem prosynodalnym²¹. W tym okresie Jan zaangażował się w sposób szczególny w działania, które w kolejnych latach stały się nieodłączną częścią jego aktywności.

Wizja zmiany modelu kształcenia kleryków i młodych księży, której Puzyna pozostał wierny do końca swego życia, zrodziła się wkrótce po objęciu przez niego funkcji wicerektora seminarium. Ten właśnie obszar działań podejmowanych przez niego w omawianym okresie najsilniej związał go z przedstawicielami Zmartwychwstańców. Zgromadzenie to prowadziło bowiem Kolegium Polskie w Rzymie. Próby ustanowienia takiej placówki przy Stolicy Apostolskiej podejmowane były już w XVI i XVII stuleciu, jednakże dopiero Zmartwychwstańcom udało się nadać tej inicjatywie trwałą formułę. Dzięki zabiegom organizacyjnym i dyplomatycznym ks. Piotra Semenki, ks. Hieronima Kajsiewicza, wspieranym przez Włodzimierza Czackiego oraz księżnę Zofię z Branickiej Odeschalchi, papież Pius IX wydał 9 marca 1866 r. dekret *Sin dal primo*. Na mocy tego dokumentu utworzone zostało Papieskie Kolegium Polskie w Rzymie, nad którym pieczę powierzono Zmartwychwstańcom. Celem instytucji było formowanie intelektualne i moralne polskich kandydatów do kapłaństwa w poczuciu więzi ze Stolicą Apostolską²².

Nie wiemy, kiedy i w jaki sposób Jan Puzyna po raz pierwszy porozumiał się ze Zmartwychwstańcami z Rzymu. Z pewnością jednak już wiosną 1881 r. podejmował starania o wysłanie podległych sobie kleryków do Kolegium²³. Puzyna był w tym momencie swej kariery nie tylko w pełni przekonany do idei kształcenia duchowieństwa pod kuratelą Zmartwychwstańców, ale również zdeterminowany do wdrożenia jej w życie,

²⁰ S. Kieniewicz, *Kalinka Walerian*, [w:] PSB, t. 11, Wrocław 1964–1965, s. 449–452; J. Mrówczyński, *Ks. Walerian Kalinka. Życie i działalność*, Poznań-Warszawa-Lublin, 1972, s. 489, 605–606.

²¹ Archivio Apostolico Vaticano (dalej: AAV), Fondo Consistoriale (dalej: Fon. Cons.), 277 n. 31; E. Komar, op. cit., s. 4; J. Kracik, op. cit.

²² Więcej: W. Mleczko, *Nauka i świętość. Formacja kapłańska w myśli i działalności Zmartwychwstańców*, Kraków 2014, s. 234–244; zob. M. Godlewski, *Czacki Włodzimierz hr.*, [w:] PSB, t. 4, Kraków 1938, s. 146–147; B. Micewski, *Semenenko Piotr Adolf Aleksander*, [w:] PSB, t. 36, Warszawa-Kraków 1995–1996, s. 219–223; S. Kieniewicz, *Kajsiewicz (Kaysiewicz) Hieronim*, [w:] PSB, t. 11, Wrocław 1964–1965, s. 424–426; J. Wszolek, *Odeschalchi z Branickich Zofia Katarzyna*, [w:] PSB, t. 23, Wrocław 1978, s. 535–536.

²³ Archiwum Zgromadzenia Zmartwychwstania Pańskiego w Rzymie, Pars III (dalej: ACRR), no 40547, list z 12 kwietnia 1881 r. kierowany prawdopodobnie do O. Stefana Pawlickiego, ówczesnego rektora Kolegium lub O. Karola Grabowskiego; por. W. Mleczko, *Nauka i świętość. Formacja kapłańska w myśli i działalności Zmartwychwstańców*, Kraków 2014, s. 246–247.

mimo początkowych niepowodzeń. Ideę walki ze „skutkami józefinizmu”, rozumianemu tu jako podporządkowanie całokształtu życia religijnego państwu, Jan Puzyna uczynił wkrótce jednym z filarów swej aktywności związanej z kształceniem duchowieństwa polskiego w Galicji. Puzyna przekonał ks. Ignacego Łobosa, administrującego diecezją po śmierci biskupa Macieja Hirschlera, do umieszczenia w rzymskim Kolegium od października 1881 r., wyświęconego w tym samym roku ks. Jana Łabudy, w celu kontynuowania przez tego ostatniego studiów. Wkrótce do kolegium trafił kolejny ksiądz z diecezji przemyskiej²⁴. Nowy biskup Łukasz Ostoja Solecki, który objął rządy diecezji przemyskiej w maju 1882 r., pozwolił na kontynuowanie współpracy z Kolegium Polskim. Jak wspomniał sam Puzyna w liście z czerwca 1882 r., zawdzięczał to przychylnemu nastawieniu nowego ordynariusza do Zmartwychwstańców²⁵.

Wysyłając księży do Rzymu Puzyna żywo interesował się ich zachowaniem oraz postępami w nauce. W kolejnych listach dopytywał zarówno o to, czy podporządkowali się regułom obowiązującym w Kolegium, jak również, czy właściwie wybrali kierunek studiów. Nie ukrywał bowiem, że chciałby, aby po powrocie zasilili szeregi wychowawców pracujących w seminarium²⁶. Puzyna musiał także zorganizować fundusze na utrzymanie księży w Wiecznym Mieście. Kwestia ta, jak możemy wnioskować z treści korespondencji, wymagała dużego zaangażowania i nie zawsze przynosiła pożądany skutek. W takich sytuacjach wicerektor Puzyna prosił zarządzających Kolegium o zakwaterowanie studiumujących kapłanów w bursie, funkcjonującej przy placówce. Ponadto, wyjeżdżający z Polski księża, przebywając na ziemi włoskiej zapadali na zdrowiu, co również powodowało konieczność przesłania pieniędzy na leczenie²⁷.

Współpraca Puzyny ze Zmartwychwstańcami nie ograniczała się tylko do spraw związanych z wychowaniem kleru. Prosił ich również między innymi o pośrednictwo w pozyskaniu relikwii Krzyża św. – na polecenie biskupa Soleckiego, jak również w zakupie obrazów olejnych o tematyce religijnej. Niewykluczone, że to właśnie zaangażowanie Puzyny w opisane kwestie oraz jego zalety organizatorskie spowodowały, że biskup Solecki włączył go w działania związane z restauracją przemyskiej katedry²⁸.

²⁴ ACRR, no. 40584, list z 1 lipca 1881 r.; ACRR, no. 40523, list z 17 marca 1882 r.

²⁵ ACRR, no. 40523, list z 17 marca 1882 r.

²⁶ ACRR, no. 40580, 40553; tak zresztą się stało – zarówno ks. Jan Łabuda, ks. Jan Mazanek, jak i ks. Antoni Trznadel, którzy znaleźli się wśród pierwszych młodych kapłanów wysłanych do Kolegium Rzymskiego, pracowali później w przemyskim seminarium, zaś ks. Antoni Trznadel (także z tegoż grona), ściągnięty przez Puzynę do Krakowa, został profesorem Uniwersytetu Jagiellońskiego. Wymienieni duchowni na długie lata wpisali się w krajobraz społeczno-kulturowy Przemysła, zob. T. Pudłocki, *Iskra światła czy kopcąca pochodnia? Inteligencja w Przemysłu w latach 1867–1939*, Kraków 2009.

²⁷ ACRR, no. 40594; m.in., gdy w kwietniu 1882 r. wspomniany ks. Jan Łabuda zachorował, Puzyna wysłał pieniądze na jego wyjazd leczniczy nad morze, jednocześnie – dziękując za obietnicę przyjęcia kolejnego duchownego z Przemysła, w tym samym piśmie prosił o zakwaterowanie ks. Łabudy w kolejnym roku nauki w bursie, ze względu na brak pieniędzy na jego utrzymanie; ACRR, no. 40533.

²⁸ J. Kracik, op. cit.; E. Komar, op. cit., s. 4; Komar twierdził, że Puzyna przez 6 lat kierował pracami restauracyjnymi w katedrze, wydaje się jednak, że połączył dwie sytuacje: remont kaplicy seminaryjnej oraz re-

Pierwsza szansa na to, aby ziściły się marzenia o pastorałe, pojawiła się wkrótce po rozpoczęciu przez kanonika Jana pracy w Przemyślu. Nie wiązała się ona jednak z diecezją, w której rozpoczynał karierę duchowną. W dniu 11. listopada 1882 r. Józef Sembratowicz, dotychczasowy metropolita lwowski obrządku grekokatolickiego, złożył oficjalną rezygnację z urzędu. Tło polityczne sytuacji stanowił narastający konflikt między Polakami i Rusinami zamieszkującymi Galicję. Sembratowicza przez cały niemal okres jego kadencji biskupiej oskarżały obie zwaśnione strony; Polacy – o sprzyjanie Rusinom, ci ostatni zaś o zbytnią uległość wobec administracji polskiej. Bezpośrednimi przyczynami tej decyzji były tzw. „sprawa Hniliczek” oraz spór wokół reformy zakonu bazylianów²⁹. Echa obu wydarzeń odnajdujemy w korespondencji Jana Puzyny. Przypomnijmy, że mieszkańcy wsi Hniliczki Małe, za namową Iwana Naumowycza, duchownego, działającego w galicyjskim ruchu moskalofilskim, zgłosili Józefowi Sembratowiczowi, metropolicie lwowskiemu obrządku grekokatolickiego, konwersję na prawosławie³⁰. Wydarzenie to wywołało wzburzenie polskiej opinii publicznej w Galicji. Napięcie wokół reformy bazylianów i bazylianek, zapoczątkowanej – co warto nadmienić – przez Sembratowicza, wzrosło natomiast po decyzji Stolicy Apostolskiej o powierzeniu zadania jej przeprowadzenia jezuitom. Rozwiązanie to spotkało się z oporem zarówno ze strony kleru unickiego, jak i samego arcybiskupa. Drugim obok jezuitów zakonem zaangażowanym w kwestie obrządku grekokatolickiego byli Zmartwychwstańcy. W 1880 roku założyli oni we Lwowie swój pierwszy na ziemiach polskich dom zakonny, zaś rok później internat dla młodzieży ukraińskiej. Jego celem było wychowywanie Rusinów w duchu wierności papieżowi. Przedsięwzięcia, którymi kierował wspomniany już ks. Walerian Kalinka, również nie zyskały przychylności Sembratowicza, mimo dobrych stosunków łączących go wcześniej z polskimi zakonnikami. To właśnie Kalinka był pomysłodawcą wprowadzenia kniazia Puzyny na tron metropolii lwowskiej. Swoją koncepcją podzielił się z ówczesnym generałem Zmartwychwstańców. Piotr Semenenko, posiadający pewne wpływy w Kurii Rzymskiej, najwyraźniej zainteresował się takim rozwiązaniem. Co ciekawe, obaj zakonnicy snuli plany dotyczące Puzyny już przed oficjalną dymisją Józefa Sembratowicza. Warunkiem, bez którego cała sprawa nie mogła się powieść, było zdaniem O. Piotra zachowanie całkowitej dyskrecji w otoczeniu papieskim³¹. Po złożeniu rezygnacji przez dotychczasowego metropolitę, co nastąpiło pod naciskiem cesarza Franciszka Józefa, obaj Zmartwychwstańcy zintensyfikowali wysiłki. Semenenko prowadził rozmowy w Watykanie, Kalinka zaś w Namiestnictwie Galicji. O tym, że kandydatura Puzyny

mont katedry, który rozpoczęty został przez biskupa Soleckiego w 1883 r., por. T. Łękawski, *Katedra przemyska wraz z Kościołem filialnym Najświętszego Serca P. Jezusa*, Przemyśl 1906, s. 55–58.

²⁹ Zob. A. Zięba, *Sembratowicz Józef*, [w:] PSB, t. 36, Warszawa-Kraków 1995–1996, s. 207–212.

³⁰ H. Wereszycki, *Pod berłem Habsburgów. Zagadnienia narodowościowe*, Kraków 2016, s. 381.

³¹ *Studia zmartwychwstańcze. O. Piotr Semenenko CR. Listy 1880–1882*, t. 14, red. L. Drożdż, Rzym 2009, s. 262–264.

była poważnie rozważana za Spizową Bramą, świadczyć mogą wpisy w archiwaliach watykańskich. Ostatecznie nowym metropolitą lwowskim obrządku grekokatolickiego został Sylwester Sembratowicz, bratanek Józefa, sprawujący po jego dymisji funkcję administratora archidiecezji³².

Kolejna szansa na wyniesienie do godności biskupiej pojawiła się w 1885 r., znów we Lwowie, tym razem jednak w archidiecezji rzymsko-katolickiej. Na miejsce zmarłego wiosną 1884 r. arcybiskupa Franciszka Ksawerego Wierzchlejskiego, powołany został wiosną następnego roku dotychczasowy biskup pomocniczy Seweryn Morawski³³. Jan Puzyna był jednym z pretendentów do objęcia funkcji metropolity, gdy zaś zdecydowano w Wiedniu i Rzymie o wyborze Morawskiego, stał się jednym z kandydatów na sufragana. Dowiadujemy się o tym z listu przesłanego 25 lutego 1885 r. z Wiednia, prawdopodobnie przez Kazimierza Chłędowskiego³⁴.

Puzyna, indagowany przez nowego arcybiskupa lwowskiego, obawiając się silnej konkurencji oraz reakcji środowiska lwowskiego, pytał o to, jak powinien się zachować, Henryka Jackowskiego. Za radą jezuitę Puzyna wykazywał powściągliwość w okazywaniu osobistych ambicji³⁵. Zanim objął funkcję sufragana w archidiecezji lwowskiej musiał upłynąć kolejny rok. W tym czasie wieści o nominacji przedostały się do prasy galicyjskiej. Głosy nieprzychylnie kniaziovi z Kozielska sprawiły zapewne, że do momentu konsekracji nie był pewien obiecanego stanowiska. Swym odczuciom dawał wyraz w korespondencji przesyłanej do rektora Kolegium Polskiego, Karola Grabowskiego, podkreślając zachowanie dystansu w obliczu napiętej sytuacji³⁶. Opinii w tej sprawie nie omieszkął wyrazić nawet Ignacy Łobos, wówczas będący już biskupem pomocniczym w Przemyślu. Podczas spotkania z Sewerynem Morawskim miał on, według relacji metropolity, bardzo negatywnie wyrażać się o Puzynie³⁷. Dodatkowo okres oczekiwania wydłużył się ze względów formalnych. Mimo zmian w stosunkach z Kościołem w państwie Habsburgów, w latach 1855–1874 utrzymano bowiem prawo monarchy do nominowania biskupów. Morawski musiał więc wystąpić do Franciszka Józefa, poprzez Namiestnictwo Galicji, z prośbą o zgodę na powierzenie Janowi funkcji sufragana³⁸. Ostatecznie

³² AAV, Secretaria Brevium (dalej: Secr. Brev.), 5798, f.333–335; zob. A. Zięba, Sembratowicz Sylwester, [w:] PSB, t. 36, Warszawa-Kraków 1995–1996, s. 212–217.

³³ Zob. *Wierzchlejski Franciszek Ksawery (1803–1884)*, [w:] P. Nitecki, *Biskupi Kościoła w Polsce. Słownik biograficzny*, Warszawa 1992, s. 221; B. Kumor, *Morawski Seweryn Tytus*, [w:] PSB, t. 21, Wrocław 1976, s. 742–743.

³⁴ AKKK, *Koresp. J.P.*, sygn. 40, 41.

³⁵ AKKK, *Koresp. J.P.*, sygn. 42, 43 i 44.

³⁶ ACRR, no. 40527, list z 4 czerwca 1885 r.

³⁷ Zob. J. Wołczański, *Lwowska sufragania*, s. 612, przyp. 9.

³⁸ AKKK, *Koresp. J.P.*, sygn. 48; B. Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej (1772–1918)*, Kraków 1980, s. 90–92, 251; na podstawie konkordatu z 1855 r. oraz patentu cesarskiego z 7 maja 1874 r., procedura wprowadzania nowego biskupa wyglądała następująco: kandydatów mogły zgłaszać: Gubernium, Namiestnictwo, metropolita lwowski oraz inni ordynariusze; po zatwierdzeniu ostatecznej listy przez władze świeckie Galicji, była ona wysyłana do Wiednia, gdzie minister wyznań religijnych

13 lutego 1886 r. przemyski kanonik złożył przysięgę w Wiedniu. Dzięki interwencji Zmartwychwstańców, po prekonizacji, cały proces udało się przyspieszyć w kurii rzymskiej i 25 marca 1886 r., odbywszy wcześniej rekolekcje pod kierunkiem Ojca Grabowskiego, Jan Puzyna został konsekrowany jako biskup tytularny Memphis³⁹.

Opis pierwszych dni sprawowania urzędu biskupa pomocniczego we Lwowie przez Puzynę zawdzięczamy Leonowi Wałędze. Jeśli wierzyć jego wspomnieniom, były to trudne dni dla nowego sufragana. Duchowieństwo lwowskie, nie wyłączając z tego samego metropolity, przyjęło go bowiem z wyraźną rezerwą. O ile niechęć kleru archidiecezji wydaje się prawdopodobna, szczególnie w świetle informacji o zamieszkaniu w lokalnej prasie po nominacji Puzyny, o tyle, jak zauważył już Józef Wołczański, opinia o nieprzychylnym stosunku Morawskiego nie znajduje potwierdzenia w zachowanych źródłach. Wydaje się natomiast, że możemy dać wiarę słowom Wałęgi o zjednywaniu sobie otoczenia metropolity przez sufragana pracowitością i zaangażowaniem w realizację powierzonych zadań⁴⁰.

Obejmując funkcję biskupa pomocniczego, Jan został jednocześnie wikariuszem generalnym diecezji. Wkrótce wyznaczony został również rektorem tamtejszego seminarium duchownego. Skupił się na rozbudowie budynku oraz wprowadzaniu zmian w systemie wychowania i edukacji alumnów. Temu celowi służyć miało zatrudnianie nowych profesorów – między innymi Józefa Bilczewskiego, późniejszego arcybiskupa lwowskiego, a także wysyłanie kleryków i księży do Kolegium Polskiego oraz na studia do Innsbrucku. Początkowo, wobec braku funduszy na opłacenie pobytu duchownych w Rzymie, Puzyna posiłkował się darowiznami, o które zwracał się do przedstawicieli arystokracji. Podobnie, jak miało to miejsce wcześniej, prosił również Zmartwychwstańców o zapewnienie wyjeżdżającym miejsca w bursie. Sytuacja zmieniła się po mianowaniu ks. Jana kanonikiem Kapituły Metropolitarnej Lwowskiej, Dzięki uzyskiwanym dochodom sufragana mógł opłacać pobyt swoich podopiecznych także z własnych funduszy⁴¹.

i oświecenia publicznego w konsultacji z nuncjuszem papieskim przygotowywali nominację cesarską. Nominację ogłaszano dopiero po otrzymaniu oficjalnego zapewnienia z Watykanu o zamiarze prekonizacji kandydata. Następnie, na wniosek nominata Nuncjatura wiedeńska przeprowadzała proces informacyjny. W ciągu trzech miesięcy od prekonizacji następowała, jeśli była taka potrzeba, konsekracja biskupia, przed którą nominat winien był złożyć cesarzowi przysięgę wierności. W drugiej połowie stulecia obsadę sufraganii ustalano w drodze tajnych uzgodnień ordynariuszy z Namiestnictwem i cesarzem, następnie poprzez Nuncjaturę rozpoczynano proces informacyjny.

³⁹ ACRR, no. 40529; list z 18 lutego 1886, no. 40549, list z 24 lutego 1886 r., no. 40531, list z 9 marca 1886 r.; AAV, Secr. Brev. 5839; Puzyna otrzymał tytuł po Franciszku Suarezie de Villegas, biskupie żyjącym w drugiej połowie XVII w.; zob. W. Mleczko, op. cit., s. 248.

⁴⁰ J. Wołczański, *Lwowska sufragania*, s. 611–612.

⁴¹ Ibidem, s. 613–616; ACRR, no. 40532, 40534, 40535, 40582, 40546, 40536, 40538, 40539, 40545; Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie (dalej: CPAHU), f. 197, op. 1, od. zb. 1462: *Teczka osobowa księdza kanonika Puzyny 1885–1888*; k. 1–20.

Interesującym aspektem działalności biskupa Puzyny były wizytacje duszpasterskie, które odbywał w parafiach archidiecezji. Ich owocem stało się między innymi zapoczątkowanie dwóch istotnych dla ludności katolickiej inicjatyw: budowy kaplic i kościołów filialnych w miejscowościach, w których nie było świątyń rzymskokatolickich, a także zakładania czytelni ludowych. Oba przedsięwzięcia zapobiec miały rusyfikacji włościan i przechodzeniu na prawosławie, a także rozpowszechnianiu idei niezgodnych z nauczaniem Kościoła⁴².

Organizowaniem czytelni ludowych zajmował się komitet obywatelski. Jego przewodniczącym był biskup Jan Puzyna, zaś grono najbliższych współpracowników sufragana stanowili: Szczęsny Koziebrodzki – archeolog i etnograf, Stanisław Badeni – brat Kazimierza, późniejszy marszałek krajowy Galicji, Tadeusz Pilat – prawnik, profesor Uniwersytetu Lwowskiego, którego Puzyna znał z czasów pierwszego pobytu we Lwowie oraz Władysław Łoziński – historyk, publicysta, aktywny w obszarze kultury. Działalność komitetu wpisywała się w ogólny nurt edukowania najniższych warstw społeczeństwa. Intensywność akcji oświatowej, prowadzonej przez inteligencję polską w Galicji, wzrastała bowiem systematycznie od początku lat 80. XIX stulecia. Zaangażowanie duchowieństwa i świeckich katolików zapewnić miało, w myśl intencji pomysłodawców, przenikanie właściwych treści i uchronienie środowiska wiejskiego przed deprawacją⁴³. Do listu intencyjnego, z 28 listopada 1890 r., wysłanego z prośbą o wsparcie finansowe, inicjatorzy załączali spis subskrybentów, którzy zadeklarowali wolę wpłaty. Wśród nich, poza założycielami, znaleźli się między innymi: Kazimierz Badeni, metropolita lwowski Seweryn Morawski, Stanisław Zamojski, Roman Potocki, Klemens Dzieduszycki, Stanisław Tarnowski („Biały”) oraz Julian Puzyna – brat biskupa. Obsługą finansów komitetu zajmował się Łoziński poprzez Bank Krajowy we Lwowie⁴⁴. Dzięki zachowanej korespondencji wiemy, że sufragana Puzyna angażował się nie tylko w gromadzenie funduszy na cele komitetu. Wydaje się, że miał również niemały wpływ na wybór publikacji, które trafić miały do bibliotek. Korzystał przy tym ze wsparcia Szczęsnego Parasiewicza, doświadczonego pedagoga, wieloletniego redaktora czasopisma „Szkoła”⁴⁵. Zgodnie

⁴² Archiwum Prowincji Polski Południowej Towarzystwa Jezusowego w Krakowie (dalej: APPPTJ), sygn. 2501: *Liber memorabilium par. Kochawina*, s. 21–25; zachował się dokument konsekracji nowego kościoła w Kochawinie, w pow. żydaczowskim, w której uczestniczył Puzyna.

⁴³ A. Gruca, *Duchowieństwo i stowarzyszenia katolickie wobec bibliotek dla ludu w Galicji na przełomie XIX i XX wieku*, „Studia o Książce i Informacji” 2018, nr 37, s. 11–21; K. Rędziński, *Działalność Towarzystwa Oświaty Ludowej we Lwowie (1881–1914)*, „Kultura – Przemiany – Edukacja” 2018, t. 6, s. 46–70; zob. J. Zdrada, *Koziebrodzki Szczęsny Emeryk*, [w:] PSB, t. 14, Wrocław 1968–1969, s. 615; idem, *Pilat Tadeusz*, [w:] PSB, t. 26, Wrocław 1981, s. 237–239.

⁴⁴ Biblioteka Jagiellońska, Dział rękopisów (dalej: BJ Rkp.), 10038 IV, *Materiały do powstania Komitetu Oświaty Ludowej*.

⁴⁵ BJ, Rkp. 10056 III, *Korespondencja Władysława Łozińskiego*, t. 11, s. 274; M. Tyrowicz, *Parasiewicz Szczęsny*, [w:] PSB, t. 25, Wrocław 1980, s. 194.

z decyzją inicjatorów akcji, na książkach przekazywanych do czytelnicy, wybijano stempel z hasłem: *Biblioteka ludowa „prawdą i pracą”*.

Aktywność oświatowa Pużyny przejawiała się również w organizowaniu spotkań, podczas których zaproszeni goście wygłaszali odczyty i prowadzili dyskusję. Zebrania odbywały się najczęściej w czwartkowe lub niedzielne popołudnia. Zwyczaj urządzania tzw. „herbat czwartkowych” kontynuowany był przez kniazia również po objęciu tronu biskupiego w Krakowie⁴⁶.

W okresie pracy w archidiecezji lwowskiej rozpoczął się wieloletni spór Jana Pużyny z ks. Stanisławem Stojałowskim. Kapłan ten, zaangażowany w obronę interesów chłopów, w 1875 r. wykupił dzięki wsparciu arcybiskupa lwowskiego Franciszka Wierchlejskiego tygodnik *Wieniec Polski* oraz *Pszczółka*. Na łamach wymienionych czasopism publikował początkowo głównie artykuły odnoszące się do zagadnień politycznych, społecznych i gospodarczych. Organizował także wiece ludowe oraz pielgrzymki do Krakowa i Rzymu. W 1893 r. powołał do życia Związek Stronnictw Chłopskich, a trzy lata później Stronnictwo Chrześcijańsko-Ludowe⁴⁷. Za początek konfliktu między duchownymi możemy uznać rok 1888, aczkolwiek już we wcześniejszej korespondencji Pużyny odnajdziemy dowody niechęci kniazia do Stojałowskiego⁴⁸. Do przesilenia doszło po wizytacji parafii w Kulikowie, w której proboszczem był ksiądz Stanisław⁴⁹. Stojałowski został suspendowany i pozbawiony probostwa, co doprowadziło do zaognienia sporu w kolejnych latach. Jego łagodzeniu nie sprzyjała postawa duchownego, okrzykniętego „trybunem ludowym”, który na łamach swych artykułów atakował hierarchów katolickich. Finał sprawy nastąpił już po objęciu przez Pużynę tronu biskupstwa krakowskiego. Stojałowski, wezwany przez Watykan do złożenia wyjaśnień, mimo deklaracji ustępstw, nie zamierzał poddawać się woli polskich biskupów. Co więcej głosił, że posiada błogosławieństwo papieskie dla swoich działań, hierarchowie zaś nie głoszą Ewangelii, lecz reprezentują interesy arystokracji, kosztem uciemżonego ludu. W marcu 1895 r. do wiernych diecezji rzymsko-katolickich w Galicji trafił list pasterski, sygnowany przez ordynariuszy, przestrzegający przed sympatyzowaniem z działalnością ludowców, skupionych wokół duchownego i przypominający o zakazie czytania prasy przez niego wydawanej⁵⁰. Pużyna korespondował w tej kwestii zarówno z kardynałem Mariano Ram-

⁴⁶ E. Komar, op. cit., s. 57; Potwierdzeniem organizowania spotkań są zaproszenia zachowane w spuściznach W. Łozińskiego i ks. S. Pawlickiego.

⁴⁷ Ł. Szymański, *Powstanie i rozwój ruchu ludowego w Galicji na przełomie XIX i XX wieku*, [w:] *Ze studiów nad prawem, administracją i ekonomią*, red. M. Sadowski, Wrocław 2014, s. 97–101; A. Kudłysz, op. cit., s. 8–14; T. Latos, *Stojałowski Stanisław*, [w:] PSB, t. 44, Warszawa-Kraków 2006–2007, s. 11–17.

⁴⁸ ACRR, no. 40538, list z 7 listopada 1887 r. do Karola Grabowskiego. Pużyna apelował, by nie przyjmować do Kolegium Polskiego w Rzymie kandydata zgłoszonego przez Stojałowskiego, powołując się na opinie abpa Seweryna Morawskiego oraz jego kanclerza.

⁴⁹ ACRR, no. 40543.

⁵⁰ AKMK, *Notificationes* 1896, nr 699, *List pasterski biskupów Galicji*.

pollą – sekretarzem stanu Stolicy Apostolskiej, jak i arcybiskupem Antonio Agliardim, będącym wówczas nuncjuszem apostolskim w stolicy państwa Habsburgów⁵¹. Skutkiem tego było rozesłanie do duchowieństwa w marcu 1896 r., komunikatu Rampolli, w którym sekretarz stanu zdementował informacje podawane przez księdza Stanisława oraz poparł dotychczasowe stanowisko episkopatu⁵². Upór duchownego, który próbował również zabiegów formalnych, by uniknąć kar, przyczynił się do tego, że w sierpniu 1896 r., na mocy dekretu „*św. Rzymskiej i powszechnej Inkwizycji*”, Stojałowski został ekskomunikowany⁵³. Dopiero w 1897 r., po oświadczeniu Stojałowskiego, w którym potępił swoje wcześniejsze publiczne wystąpienia godzące w hierarchię kościelną, a także przyjął rozporządzenia i wyroki dotyczące jego działalności, klątwa została zdjęta⁵⁴.

W kontekście opisywanej sytuacji rodzi się pytanie o genezę długoletniego sporu między obydwojema przedstawicielami Kościoła w Polsce. Wszak obaj inspirowali się tym samym źródłem idei ultramontańskich. Obaj także, przynajmniej w początkowej fazie antagonizmu wskazywali, że warunkiem *sine qua non* przetrwania i rozwoju nacji polskiej jest wzmacnianie wpływu religii katolickiej na życie społeczne⁵⁵. Dlaczego zatem biskup Puzyra, który wspierał zwykle osoby zaangażowane, inteligentne i wykazujące chęć do pracy, zamiast wykorzystać potencjał Stojałowskiego, zaczął go konsekwentnie zwalczać?

Wydaje się, że za przyczynę nie możemy uznawać kwestii najważniejszej, czyli stosunku do ludności chłopskiej. Puzyra, będąc rektorem seminariów, narzekał na wychowanie alumnów i kapłanów, pochodzących z warstwy włościańskiej, a także niski poziom ich wykształcenia. Z drugiej jednak strony, jeśli tylko wykazywali się oni przymiotami, które osobiście cenił: pobożnością, zamiłowaniem do nauki i pracy oraz karnością, nawiązywał z nimi nić lojalności i wspierał przez cały okres kariery. Źródłem konfliktu nie była, w mojej opinii, także różnica pochodzenia obu duchownych. Stojałowski pochodził bowiem z rodziny szlacheckiej. Asumpt do rozwoju wydarzeń, który nastąpił w kolejnych latach sporu, mogło stanowić zetknięcie dwóch podobnych osobowości. Sufragan lwowski, dla którego posłuszeństwo władzom kościelnym i dyscyplina stanowiły najwyższy wyraz cnót, natrafiwszy na niepokornego proboszcza z Kulikowa,

⁵¹ Agliardi Antonio (1832–1915), zob. <http://cardinals.fiu.edu/bios1896.htm#Agliardi> (dostęp online: 12.06.2020).

⁵² AAV, Archivio della nunziatura Apostolica Vienna (dalej: AdNV), busta 664, titolo XIV, lettere e–h, fasc. 11, s. 251–385; AKMK, *Notificaciones* 1896, nr 699.

⁵³ AAV, AdNV, s. 367.

⁵⁴ A. Kudłaszyk, op. cit., s. 13–17; rehabilitację Stojałowskiego poprzedziło wysłanie memoriału *Fractio-nis Christiano-Socialis in Polonia Austriaca*, do Leona XIII. Treść tego tekstu ks. Stanisław konsultował z działaczami chrześcijańsko-społecznymi we Francji i Austrii.

⁵⁵ Więcej na temat wpływu ultramontanizmu na działalność ks. Stojałowskiego zob. M. Łuczewski, *Od-wieczny naród. Polak i katolik w Żmiącej*, Toruń 2012, s. 253–274; idem, *Ultramontańskie źródła ruchu ludowego. Studium realizmu politycznego*, [w:] *Patriotyzm i zdrada. Granice realizmu i idealizmu w polityce i myśli polskiej*, red. J. Kloczkowski, M. Szuldrzyński, Kraków 2008, s. 86–93.

z pewnością dokonał wyboru zgodnego z własnymi przekonaniem. Puzyna uznał za szczególnie naganną okoliczność zarządzania probostwem. Posiadając doświadczenie nabyte w trakcie pracy w urzędach skarbowych, musiał przywiązywać wielką wagę do kryteriów ekonomicznych i administracyjnych podczas wizytacji. Stojałowski, angażując się społecznie, popadł w problemy finansowe, które rzutowały na kondycję ekonomiczną powierzonej mu placówki, a w związku z tym powodowały zmniejszenie dochodów kasy metropolitarnej. Wydając czasopisma i broszury proboszcz z Kulikowa zaciągał pożyczki bankowe, jak i prywatne. Ponieważ zalegał ze spłatami owych długów połowa dochodów uzyskiwanych przez parafię została zajęta przez administrację austriacką. Dodatkowe koszty obciążające Stojałowskiego wynikały z konieczności opłacania procesów sądowych o zniesławienie, które już w tym czasie toczyły się przeciw duchownemu⁵⁶. Drugim istotnym powodem reakcji Puzyny na działalność proboszcza z Kulikowa było jego rosnące zaangażowanie w kwestie polityczne. Książ z Kozielska uznawał tę aktywność za groźną dla Kościoła. Nie aprobował działalności politycznej kleru jako formy odpowiedzi na potrzeby niższych warstw społecznych. Rozwiązania kwestii chłopskiej upatrywał, w sposób typowy dla arystokraty, łącząc swoisty paternalizm wobec włościan z przekonaniem o nadrzędności interesów religii katolickiej. Nierówności ekonomiczne uznawał za zjawisko nieuniknione, mimo że dostrzegał dramatyczne położenie ludności wiejskiej i robotników. Konflikty społeczne były, jego zdaniem, przede wszystkim konsekwencją niebezpiecznej agitacji, prowadzonej przez liberałów i socjalistów, którzy sprzeciwiali się nauczaniu Stolicy Apostolskiej⁵⁷. Swemu przywiązaniu do takiej właśnie wizji świata Puzyna dawał wyraz podkreślając, że za jedyny skuteczny sposób zmiany istniejącego stanu rzeczy uważa katechizację ludu.

19 czerwca 1894 r. zmarł kardynał Albin Dunajewski, biskup ordynariusz krakowski. Podobnie jak w przypadku sufraganii lwowskiej, książ z Kozielska nie był pierwszym kandydatem do objęcia tronu biskupiego w Krakowie. Zarówno w Wiedniu, jak i Rzymie następcę Dunajewskiego widziano w Henryku Jackowskim, który pełnił wówczas funkcję przełożonego (superiora) domu zakonnego jezuitów we Lwowie. Mimo nalegań czynionych przez wiele osób, w tym również sufragana Jana Puzynę, Jackowski ostatecznie wymówił się od przyjęcia nominacji biskupiej, przy wsparciu władz swego zakonu⁵⁸. Po rezygnacji zasłużonego dla Kościoła jezuita biskupi galicyjscy oraz namiestnik Kazimierz Badeni wskazali kolejnych kandydatów: bpa Jana Puzynę, ks. Feliksa

⁵⁶ T. Latos, op. cit., s. 12–13.

⁵⁷ AKMK, AKP, *Listy pasterskie*, cz. 2: 1900–1910: *List pasterski na koniec 1900 roku*.

⁵⁸ APPPTJ, sygn. 878: *Korespondencja Henryka Jackowskiego*; anonimowa broszura pt. *W walce z godnościami kościelnymi. Wspomnienie z życia ś. p. O. H. Jackowskiego*. Druk zawiera 32 strony, w tym obszerne cytaty z dokumentów przechowywanych w rzymskich i polskich archiwach jezuitów; jednym z kandydatów miał być również O. Stefan Pawlicki, zmartwychwstaniec, który podobnie jak Jackowski wymówił się od przyjęcia nominacji, zob. M. Mylik, *Stefan Pawlicki: jeden z prekursorów nauki polskiej*, Warszawa 2005, s. 68, przyp. 82; por. <http://cardinals.fiu.edu/bios1884-ii.htm#Pawlicki> (dostęp online: 04.06.2020).

Gawrońskiego – wikariusza generalnego i kustosa kapituły krakowskiej, Józefa Pelczara – profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego i kanonika kapituły, Władysława Chotkowskiego – również profesora wszechnicy krakowskiej i prałata papieskiego, Ignacego Łobosa – wówczas biskupa tarnowskiego, Jakuba Glazera – sufragana przemyskiego, Feliksa Zabłockiego – dziekana kapituły metropolitarnej we Lwowie, Teofila Łękowskiego – kanonika kapituły w Przemyślu. Badeni, przekazując listy kandydatów do Wiednia, wyraził zdecydowane poparcie dla sufragana lwowskiego⁵⁹. Nominacja Puzyny nastąpiła 7 października 1894 r., a więc wkrótce po przyjęciu przez cesarza rezygnacji Jackowskiego. Wsparcie nowemu biskupowi krakowskiemu okazał także metropolita Seweryn Morawski, który prawdopodobnie negocjował w stolicy monarchii przyspieszenie procesu informacyjnego, mimo że niechętnie godził się z myślą o pożegnaniu swojego współpracownika⁶⁰. Na mocy *breve* papieskiego Puzyna został przeniesiony na biskupstwo krakowskie z dniem 22 stycznia 1895 r. Przed wyjazdem do królewskiego grodu nominat odbył jeszcze kilkudniowe rekolekcje w klasztorze Ojców Redemptorystów w Mościskach, po których 7 lutego wyruszył do Krakowa⁶¹.

Ingres nowego biskupa w katedrze wawelskiej miał miejsce 17 lutego. Według relacji Edwarda Komara podniosłą uroczystość, w której uczestniczyło wielu dostojników kościelnych i świeckich, zepsuło nieco wrażenie słabego głosu i pośpiechu w odprawianiu nabożeństwa przez nowego ordynariusza. W liście pasterskim, datowanym na dzień ingresu, nowy książę biskup wyłożył swoje pasterskie *credo*. Wśród najważniejszych wyzwań stojących przed klerem wymienił przeciwstawianie się rozprzestrzenianiu idei niezgodnych z nauczaniem Kościoła oraz dbanie o jedność wśród katolików.

Od początku swej posługi w królewskim grodzie Puzyna zaangażował się w proces restauracji katedry na Wawelu. Po szeregu przeróbkach dokonywanych w kaplicach podupadającej świątyni w ciągu XIX stulecia, w 1886 r. biskup Dunajewski podjął decyzję o rozpoczęciu gruntownego remontu. W celu nadzorowania właściwego toku prac powołano ścisły komitet, w skład którego weszli duchowni, konserwatorzy sztuki oraz architekci. Restauracja katedry miała być finansowana ze składek społecznych, funduszy kapituły (*pro fabrica ecclesiae*) oraz subwencji państwowych. W tym okresie wykonano dokładne plany kościoła, zbadano mury oraz przyjęto ogólną koncepcję prac. Odnowiono również Kaplicę Zygmuntowską⁶². Nowy biskup krakowski zaangażował się nie tylko w zdobywanie funduszy na odnowę królewskiej świątyni, wysyłając list pasterski do

⁵⁹ B. Kumor, *Obsada biskupstwa krakowskiego w latach 1790–1914*, „Analecta Cracoviensia” 1976, t. 8, s. 332–338.

⁶⁰ CPAHU, f. 197, op. 1, od. zb. 1462: *Teczka osobowa*, k. 21; AKKK, *Koresp. J.P.*, sygn. 103; J. Wołczański, *Lwowska sufragania*, s. 623, przyp. 38.

⁶¹ AAV, Secr. Brev. 5955, f. 341; AKKK, *Twór. J.P.*, sygn. 10; ACRR, no 40557.

⁶² J. Urban, *Katedra na Wawelu (1795–1918)*, Kraków 2000, s. 192–206; do 1893 r. duży wpływ na kształt koncepcji miał Jan Matejko, zaś po jego śmierci Marian Sokołowski. Pracami kierowali kolejno Sławomir Odrzywolski (do 1904 r.) i Zygmunt Hendel.

wiernych, a także prosząc o wsparcie przedstawicieli arystokracji polskiej⁶³. Hierarcha chciał mieć również wpływ na przebieg całego dzieła. Jego przedstawicielem, prowadzącym bezpośrednio rozmowy z architektami i wykonawcami został ks. Czesław Wądołny, kanonik kapituły katedralnej, finansami zaś zajmował się długoletni współpracownik Puzyny, ks. Władysław Bandurski. Książę biskup podjął także ostateczną decyzję o historycznym charakterze odnowy. Nie wszystkie rozwiązania wprowadzone w świątyni zyskały aprobatę środowiska architektów i konserwatorów krakowskich. Przez cały okres restauracji, aż do 1910 r. trwał spór między zwolennikami różnych koncepcji, czego symbolem stała się krytyka zawarta w artykułach Ludwika Puszcza, ukazujących się na łamach *Czasu* w 1901 r. Zdecydowana reakcja Puzyny, która doprowadziła do wstrzymania publikacji cyklu, spotęgowała jedynie niechęć negatywnie nastawionych komentatorów do wykonawców oraz samego biskupa⁶⁴. Pod koniec odnowy ordynariusz podjął decyzję o utworzeniu Muzeum Diecezjalnego, którego zbiór składać miał się z „rzeczy nieużytecznych, a mających istotną wartość”, przechowywanych na plebaniach i w klasztorach. Mimo że budynki dla Muzeum zostały odrestaurowane, aż do śmierci Puzyny nie doszło do jego uruchomienia⁶⁵. W tym samym okresie ponownie wypłynęła kwestia przeniesienia pomnika Piusa IX do katedry, jednak ostatecznie jej umiejscowienie pozostało bez zmian⁶⁶.

Poza restauracją katedry wawelskiej, Jan Puzyna zainteresował się również dobrami tynieckimi, odebranymi benedyktynom po kasacie zakonu w 1816 r. Pod koniec XIX w. zrujnowane opactwo znajdowało się w posiadaniu Rządowego Funduszu Religijnego. Na jego los zwrócił uwagę kolejnych ordynariuszy krakowskich – Dunajewskiego, a na-

⁶³ Listy z prośbą zachowały się m.in. w archiwach Radziwiłłów; AGAD, *Archiwum warszawskie Radziwiłłów*, Dział XIII, sygn. Teka 7 plik 6: w zamian za sfinansowanie restauracji kaplicy Królowej Zofii, Puzyna proponował wystawienie w niej pomnika kardynała Jerzego Radziwiłła (1556–1600), biskupa krakowskiego w latach 1591–1600; AGAD, *Archiwum Radziwiłłów z Nieborowa*, Korespondencja seria II, sygn. 842: korespondencja kardynała Puzyny do Michała Radziwiłła z 1902 r., w sprawie tegoż pomnika. W jednym z listów znajdziemy spis datków złożonych przez przedstawicieli rodu.

⁶⁴ J. Urban, *Katedra*, s. 321–324; P. Stępień, *Konserwacja Wawelu w świetle doktryn konserwatorskich*, „Ochrona Zabytków” 2009, nr 1, s. 84–85; J. Kracik, op. cit.

⁶⁵ AKMK, *Notificaciones*, 1907: *Protokół z XI zjazdu Dziekanów, odbytego w dniu 27 listopada 1906 r. w palacu Książęco-Biskupiego Konsystorza w Krakowie, stosownie do reskryptu Najprzewielebniejszego Książęco-Biskupiego Ordynariusza z dnia 12 listopada 1906. L6560 pod przewodnictwem Jego Eminencji Jaśnie Oświeconego Najprzewielebniejszego Ks. Jana Kardynała Puzyny, Księcia – Biskupa krakowskiego*, s. 10–12; J. Urban, *Katedra*, s. 317–320.

⁶⁶ J. Urban, *Krakowska kapituła katedralna wobec sprawy pomnika papieża Piusa IX*, „Analecta Cracoviensia” 1994, nr 26, s. 437–447; z propozycją uczczenia w ten sposób biskupa Rzymu wystąpili konserwatorzy krakowscy na łamach *Czasu* już w 1878 r. Zgodę na wstawienie rzeźby, którą wykonał Walery Gadomski, wyrazili członkowie Kapituły Katedralnej. Pomysłodawcom nie udało się jednak uzyskać aprobaty magistratu krakowskiego na Wawel. Ówczesny prezydent Krakowa podjął natomiast decyzję o umieszczeniu pomnika w nawie głównej kościoła Świętych Apostołów Piotra i Pawła. Próbę przeniesienia rzeźby na Wawel podjęto w latach 1882–1886. Tym razem – wobec stanowczego sprzeciwu władz miejskich, podjęto interwencję u biskupa Dunajewskiego, następnie zaś w Namiestnictwie Galicji, nie udało się jednak osiągnąć sukcesu. W latach 1907–1908 r. kwestię przeniesienia pomnika podniósł ponownie ówczesny biskup przemyski Józef Pelczar.

stępnie Puzyry, ojciec Majolus (Mayeul) Lamey OSB, podający się za przeora wspólnoty z Cluny. Biskup Jan miał według relacji Komara ubolewać nad losem niewykorzystanych odpowiednio dóbr, należących niegdyś do Kościoła. Zniechęcony próbami sprowadzenia benedyktynów, po kilkuletnich pertraktacjach doprowadził do zawarcia umowy, na mocy której opactwo z przyległymi folwarkami zostało przekazane ordynariuszom krakowskim z prawem wieczystego użytkowania. Puzyra przeznaczył część swojej pensji na remont fasady kościoła oraz urządzenie pomieszczeń, które służyć miały jako letni dom dla alumnów krakowskiego seminarium⁶⁷.

Zgodnie z przyjętą wizją za jedno z najważniejszych swych zadań biskup Jan Puzyra uznawał niezmiennie poprawę jakości nauczania kleryków oraz warunków ich bytowania. Kontynuował zatem współpracę z Papieskim Kolegium Polskim w Rzymie, opłacając z własnych środków pobyt młodych duchownych. Podobnie jak czynił to wcześniej we Lwowie, wysyłał także alumnów na studia do Innsbrucku, chociaż bardziej cenił edukację w Wiecznym Mieście⁶⁸. W stosunku do powracających ze studiów zagranicznych podopiecznych ordynariusz krakowski miał sprecyzowane plany. Ich przeznaczeniem było zasilenie szeregów wychowawców i wykładowców, tak aby idee zaszczerpione im w trakcie pobytu w Rzymie czy Innsbrucku przenosić na rodzimy grunt. Puzyra natrafił jednak na opór podczas próby wymiany kadry Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego, co doprowadziło do kilkuletniego konfliktu z częścią środowiska akademickiego. Warto nadmienić, że wpływ biskupów na obsadę katedr teologii w zaborze austriackim był usankcjonowany dekretami cesarskimi oraz konkordatem z 1855 r. Zgodnie z obowiązującym prawem kandydatów, posiadających co najmniej stopień doktora, wyłaniano w drodze konkursu. Ogłaszał go biskup diecezji, w której zaistniała potrzeba obsady katedry teologicznej. Do ordynariusza należała także ostateczna decyzja – on bowiem udzielał nowemu profesorowi misji kanonicznej. Jedenaście lat po odnowieniu w 1880 r. Wydziału Teologicznego UJ doszło do pierwszego konfliktu między poprzednikiem Puzyry na tronie biskupim w Krakowie a kolegium profesorskim na tle uprawnień do obsady katedr. Dunajewski odmówił udzielenia misji kanonicznej kandydatowi przedstawionemu przez kolegium, tłumacząc swoją decyzję jego pochodzeniem spoza terenu diecezji⁶⁹. Antagonizm między biskupem Janem a władzami Wydziału Teologicznego rozpoczął się w 1899 r. i dotyczył obsady dwóch katedr: dogmatyki szczegółowej oraz teologii pasterskiej. Wakat na pierwszej z wymienionych wynikał z przejścia na emeryturę jej dotychczasowego profesora ks. Mariana Morawskiego (1845–1901),

⁶⁷ E. Komar, op. cit., s. 18, 28, 36–37; P. Sczaniecki, *Tyniec*, Kraków 1980, s. 176–178; J. Kracik, op. cit.

⁶⁸ E. Komar, op. cit., s. 38; AKMK, Teki Sapieżyńskie (dalej: TS) III, sygn. 130, list z 8 listopada 1907 r.

⁶⁹ S. Piech, *Biskupi krakowscy a obsada katedr Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego (1880–1939)*, „Folia Historica Cracoviensia” 1994, nr 1, s. 103–105; rzeczywistym powodem miało być zaangażowanie polityczne ks. Adama Kopycińskiego.

jezuity i filozofa⁷⁰. Druga opustoszała po odejściu Józefa Pelczara, mianowanego biskupem przemyskim. Puzyna nie zgadzał się na kolejnych kandydatów, przedstawianych przez zarządzających wydziałem. Przedłużający się konflikt spowodował, że w sprawę zaangażowano kolejnych mediatorów, począwszy od władz uniwersyteckich, a skończywszy na Namiestnictwie Galicji oraz Kurii Rzymskiej. Spór komentowano w prasie polsko- i niemieckojęzycznej. Zarzucano biskupowi, że „nie dowierza katolicyzmowi senatu akademickiego”⁷¹. W międzyczasie wykłady w zastępstwie prowadzili współpracownicy ordynariusza krakowskiego z seminarium i kapituły katedralnej. W 1907 r., w piśmie do Kongregacji Studiów Kurii Rzymskiej, władze wydziału oskarżyły Puzynę o to, że blokując wszelkie działania przez swoje *veto*, prowadzi do upadku nauczania⁷². Biskup krakowski wezwany przez kardynała Francesco Satollego, prefekta kongregacji, odpowiadając na zarzuty, wskazywał, że powodem jego decyzji była dbałość o morale przyszłych kapłanów, a tym samym troska o dobro diecezji. Korespondencję przekazywał poprzez ks. Adama Stefana Sapiechę, prałata papieskiego, któremu zresztą przedstawił podobne argumenty, prosząc o wsparcie w Watykanie⁷³. Patową sytuację komplikowało dodatkowo napięcie na tle religijnym, narastające w środowisku młodzieży akademickiej, która domagała się nawet usunięcia Wydziału Teologicznego z Uniwersytetu Jagiellońskiego. Zwaśnione strony nie zamierzały ustąpić. Ostatecznie, decyzją Piusa X metropolita lwowski arcybiskup Józef Bilczewski otrzymał pełnomocnictwa legata do rozwiązania kwestii obsady katedr. Znający dobrze zarówno Puzynę, jak i uwarunkowania uniwersyteckie hierarcha w krótkim czasie doprowadził do porozumienia. Co istotne, ordynariusz krakowski był wyraźnie zadowolony z podjętych decyzji, bowiem profesorami mianowani zostali kapłani wykształceni w Rzymie⁷⁴.

Dbałość o właściwy rozwój kandydatów do kapłaństwa Puzyna pojmował także poprzez zapewnienie im odpowiednich warunków bytowych. W związku z tym, w pierwszych latach pełnienia funkcji biskupa, podjął starania o pozyskanie pozwolenia oraz funduszy na budowę nowego seminarium duchownego. Obiekt w stylu neogotyckim postawiony został na parceli odkupionej od kapituły katedralnej, u podnóża wzgórza wawelskiego. Przeniesienie seminarium do nowoczesnego budynku z dotychczasowej lokalizacji na krakowskim Stradomiu nastąpiło 1901 r. Jednocześnie, decyzją księcia

⁷⁰ J. Tuszowski, *O. Marjan Morawski T. J. (1845–1901)*, Kraków 1932.

⁷¹ AKMK, AKP: *Niektóre wydrukowane dokumenty kardynała Puzyny*; teczka zawiera m.in. artykuł *Księżę Puzyna a uniwersytet krakowski*, opublikowany w gazecie „Naprzód” (nr 65/1900) oraz pamflet wierszowany z gazety „Linzer Fliegende” (nr 39, 23.08.1900).

⁷² AKMK, TS III, sygn. 135a; użycie słowa *veto* było zapewne celowym zabiegiem kolegium profesorskiego.

⁷³ AKMK, TS III, sygn. 142 i 143: listy z października 1908 r.; w jednym z wcześniejszych pism Puzyna podnosił także argument narodowościowy, w związku z propozycją obsadzenia katedry dogmatyki przez nieznanego dostatecznie dobrze j. polskiego prof. Franciszka Tessen-Węsierskiego z Wrocławia; AKMK, TS III, sygn. 136.

⁷⁴ AKMK, TS III, sygn. 144; S. Piech, *Biskupi krakowscy*, s. 106–113.

biskupa, zarząd seminarium kierowanego dotychczas przez Zgromadzenie Misjonarzy, przejęli księża diecezjalni⁷⁵.

W kręgu zainteresowań wychowawczych Puzyny znalazła się także młodzież męska gimnazjalna. Wzorem swoich wcześniejszych działań we Lwowie, również w Krakowie założył małe seminarium w pomieszczeniach jednego ze skrzydeł pałacu biskupiego. W ten sposób chciał zapewnić napływ kandydatów do stanu duchownego⁷⁶. Dla kilkunastu adeptów zawodu nauczycielskiego zorganizował bursę, nadając jej imię św. Jana Kantego. Do tworzenia tego typu miejsc namawiał miał inne wpływowe osobistości w królewskim grodzie. Według Komara kierował się przede wszystkim troską o katolickie wychowanie młodych Polaków⁷⁷.

Organizując pracę duszpasterską w diecezji, zwłaszcza w pierwszym okresie swych rządów, Jan Puzyna z typową dla siebie energią skupił się na kilku kwestiach. Należały do nich wizytacje duszpasterskie, rozbudowa sieci kościołów, katechizacja młodzieży, rozwój bractw i stowarzyszeń religijnych, a także prowadzenie misji i rekolekcji w parafiach. Wzorem pozostałych diecezji, rozpoczął również negocjacje z Wiedniem, w celu przywrócenia urzędu biskupa pomocniczego. Po uzyskaniu zgody cesarza i akceptacji Stolicy Apostolskiej sufraganiem krakowskim został Anatol Nowak, pełniący dotychczas funkcje kanclerza i kanonika katedralnego. Puzyna znał go jeszcze z czasów pobytu w Przemyślu. Konsekracja nastąpiła w grudniu 1900 r. w kościele Najświętszej Maryi Panny w Krakowie⁷⁸.

Jednym z najważniejszych wydarzeń w karierze Puzyny było otrzymanie godności kardynała. Po śmierci kardynała Dunajewskiego w 1894 r. kapelusze kardynalski trafił do Sylwestra Sembratowicza, metropolity unickiego. Kres jego życia nastąpił latem 1898 r., jednak rząd austriacki zdecydował o wysunięciu kandydatury spoza Galicji. Po śmierci Franciszka Paula de Schönborna, arcybiskupa praskiego, w 1899 r. pojawiła się możliwość mianowania purpuratem kolejnego przedstawiciela duchowieństwa polskiego⁷⁹. Wskazanie Puzyny przez ministra wyznań i oświaty w Wiedniu, ten ostatni argumentował zarówno historycznym znaczeniem diecezji krakowskiej, jak i zasługami

⁷⁵ E. Komar, op. cit., s. 18–35; M. Hałaburda, *Alumni seminarium krakowskiego w latach 1901–1918*, „Textus et Studia” 2016, t. 3, nr 7, s. 35–73.

⁷⁶ Archiwum Muzeum Zamoyskich w Kozłówce, *Archiwum Zamoyskich z Kozłówki*, sygn. 22: *Korespondencja Anieli Zamoyskiej z Potockich*: w liście z 9 sierpnia (1895 r.?) Puzyna pisał: „Małe seminarium, które założyłem w pałacu biskupim jest przeznaczone dla chłopców diecezji Krakowskiej, którzy okazują chęć pracowania nad wyrobieniem łaski powołania do stanu kapłańskiego”.

⁷⁷ E. Komar, op. cit., 39–42.

⁷⁸ AKKK, *Koresp. J.P.*, sygn. 183; E. Komar, op. cit., s. 21–24, 60–61; J. Kracik, op. cit.; B. Kumor, *Ustrój i organizacja*, s. 251; ACRR, no. 40560, 40561, Puzyna prosił o wsparcie w kwestii przyspieszenia procesu informacyjnego ówczesnego generała zgromadzenia Zmartwychwstańców, o. Pawła Smolikowskiego; P. Nitecki, op. cit., s. 149.

⁷⁹ B. Kumor, *Kardynalat biskupa krakowskiego Jana Puzyny*, „Analecta Cracoviensia” 1985, t. 17, s. 493–503.

oraz osobowością księcia biskupa. Bolesław Kumor wskazał, że pod uwagę brano także wiek i stan zdrowia hierarchów. Co interesujące, zasługi w nominowaniu biskupa krakowskiego przypisywał sobie również Kazimierz Chłędowski⁸⁰. Mimo natychmiastowej akceptacji dla kandydatury biskupa krakowskiego, przyszło mu poczekać na oficjalną decyzję prawie półtora r. Tym razem do przedłużenia sprawy przyczynił się spór między Wiedniem a Stolicą Apostolską o drugiego pretendenta do godności kardynalskiej – arcybiskupa Pragi Leona Skrebenskyego. Dopiero 15 kwietnia 1901 r., po tajnym konsystorzu, Watykan ogłosił nowych purpuratów, wśród nich zaś Jana Puzynę⁸¹. Ordynariusz krakowski jako nominat cesarski otrzymał koronny biret kardynalski z rąk Franciszka Józefa I w Budapeszcie. Powracającego ze stolicy Węgier nominata przywitały władze miasta Krakowa. Przysięgę przed papieżem Leonem XIII Jan Puzyna złożył 9 czerwca 1901 r. i od tego dnia stał się oficjalnie członkiem kolegium kardynalskiego. Od tego momentu bazylika świętych Witalisa, Gerwazego i Protazego w Rzymie stała się jego kościołem tytularnym⁸².

Nadanie godności kardynalskiej wzmocniło niewątpliwie pozycję Jana Puzyny w episkopacie galicyjskim, jak i w skali monarchii. Jednocześnie dało rosnącej liczbie jego krytyków, zwłaszcza reprezentujących środowiska niechętne Kościołowi katolickiemu, dodatkowy argument w polemice z postanowieniami hierarchy. Oto bowiem reprezentujący najwyższe czynniki kościelne i rządowe (Puzyna był kardynałem koronnym), podejmując decyzje, które budziły coraz większe kontrowersje w zmieniającym się dynamicznie otoczeniu, jawił się swym oskarżycielom jako wcielenie zła i buty panującej w Kościele, podszytej dodatkowo jego wypływającym z arystokratycznego pochodzenia przekonaniem o własnej wyższości.

Nie licząc wspomnianych wcześniej sytuacji, kolejna okazja do wyrażania oburzenia postawą księcia Puzyny pojawiła się wkrótce po konsystorzu w Rzymie. 17 października 1901 r. samobójstwo popełnił Michał Bałucki, pisarz i publicysta galicyjski. Kardynał nie wyraził zgody na katolicki pogrzeb artysty, mimo że do mediacji włączyli się przedstawiciele arystokracji. W uroczystości pochówku bez oprawy religijnej wzięły udział tłumy mieszkańców miasta, wliczając w to przedstawiciele magistratu. W środowisku intelektualistów krakowskich wrzało, co skrzętnie wykorzystwała antyklerykalna prasa. W socjalistycznej gazecie *Naprzód* przeciwstawiano zmarłego krakowianina obcemu i nieskłonemu do ustępstw hierarsze⁸³. Według Komara decyzja Puzyny podyktowa-

⁸⁰ B. Kumor, *Kardynalat biskupa*; K. Chłędowski, *Pamiętniki*, s. 266.

⁸¹ AAV, *Secr. Brev.*, 6035, f. 329: pismo kardynała Mariano Rampolli z 6 kwietnia 1901 r.; zob. *Hierarchia Catholica*, vol. VIII, s. 379.

⁸² Archiwum Narodowe w Krakowie ANK, *Obchody i uroczystości krakowskie*, sygn. 202: pismo c.k. Delegata Namiestnika w Krakowie z 23 kwietnia 1901 r. *Do wszystkich władz rządowych i autonomicznych w Krakowie*.

⁸³ *Pogrzeb Bałuckiego*, „*Naprzód*”, r. 10, nr 289 z 21 października 1901; w konserwatywnym „*Czasie*” przedstawiono relację z pogrzebu, nie wspominając o decyzji Puzyny.

na była wyłącznie względami religijnymi. Kardynał nie mógł bowiem zgodzić się na katolicki pogrzeb wbrew prawu kościelnemu, ponieważ Bałucki popełnił samobójstwo z rozmysłem. Kontrowersyjność sytuacji wynikała z faktu, że pisarz cierpiał na zdiagnozowaną w młodości chorobę umysłową. Mogło to rodzić wątpliwości dotyczące jego poczytalności w chwili popełnienia czynu, a zatem również co do słuszności oceny jego postępowania przez ordynariusza krakowskiego. W relacji Komara pojawia się jednak charakterystyczna i powtarzalna wypowiedź Puzyny, w której zaznacza, że Bałucki „swe-go charakteru chrześcijańskiego niczym nie zaznaczył”. Wydaje się, że to właśnie ten argument zaważyć mógł na stosunku kardynała do tragicznie zmarłego artysty⁸⁴.

Wydarzeniem, które przyniosło największy rozgłos osobie Puzyny, narażając go na niespotykaną wcześniej krytykę nie tylko wśród rodaków, było konklawe z 1903 r. Śmierć papieża Leona XIII w lipcu 1903 r. spowodowała konieczność wyboru kolejnego biskupa Rzymu. Z racji posiadania kapelusza kardynalskiego biskup krakowski znalazł się w gronie świętego kolegium, którego członkowie uczestniczyć mogli w elekcji nowej głowy Kościoła. Konklawe rozpoczęło się 31 lipca. Jadący do Rzymu Puzyna posiadał uprawnienia honorowe nadane przez cesarza Habsburga, wynikające z tradycji prawnej sięgającej XVI stulecia. Na jego podstawie książę biskup krakowski mógł złożyć „weto” przeciw kandydaturom niezgodnym z życzeniem monarchy, szczącącego się tytułem „arcykatolickiego”. O tytule Puzyna do reprezentowania interesów Franciszka Józefa I powiadomił kolegium kardynalskie ambasador Monarchii Austro-Węgierskiej przy Stolicy Apostolskiej, hrabia Nicolo Szécsen de Temerin. Na czas konklawe biskup krakowski został zakwaterowany w północnej części pałacu watykańskiego, w apartamentach konstantyńskich⁸⁵. Do zdarzenia, które, mimo że nie miało precedensu, dla wielu okazało się zaskoczeniem, doszło 2 sierpnia, podczas przedpołudniowego głosowania. Jan Puzyna zgłosił weto cesarskie przeciwko kandydaturze kardynała Mariano Rampolli del Tindaro, faworyta do tronu papieskiego⁸⁶. Ekskluzywa nie została uznana przez zgromadzonych w Kaplicy Sykstyńskiej, nie przyniosła też oczekiwanego skutku podczas kolejnego tego dnia głosowania, Rampolla nadal pozostawał bowiem najczęściej wskazywanym kandy-

⁸⁴ E. Komar, op. cit., s. 101–103; *Prawo kanoniczne krótko zebrane przez Adama Stanisława Krasińskiego, biskupa wileńskiego, św. Teologii doktora*, Wilno 1861, s. 311; H. Insadowski, *Kościelne prawo pogrzebowe*, Włocławek 1930, s. 167–168; M. Adamiec, *Michał Bałucki*, [w:] *Wirtualna biblioteka literatury polskiej*, <https://literat.ug.edu.pl/autors/balucki.htm> (dostęp online: 21.05.2020).

⁸⁵ AAV, Segretaria di Stato (dalej: Segr. di Stato), *Morte di pontefice e conclavi (1878–1922)*, scatoła 10/a, N. 1905/ff. 172, N.1923/ff. 208, N.1932/ff. 237; klerikalna gazeta „Głos Narodu” donosiła: „Ks. Kardynałowi Puzynie wyznaczono lossem celę Nr 34, jego konklawistą był ks. kan. Bandurski, a z „guardia nobile” przydzielono mu margrabię Benedetto Sacripante. Z naszym purpuratem sąsiedowali po lewej stronie Francuz kard. Conillie, po prawej Hiszpan de Herrera y de la Iglesia, których świętę tworzyli: hr. F. Autanuovo i hr. Miccinelli...”; *Cela ks. Puzyny*, „Głos Narodu: dziennik polityczny, założony w roku 1893 przez Józefa Rogosza (wydanie poranne)” 1903, nr 213, z 6 sierpnia 1903 r.

⁸⁶ Rampolla del Tindaro Mariano (1843–1913) duchowny rzymskokatolicki, kardynał i watykański sekretarz stanu, wybitny dyplomata; <http://cardinals.fiu.edu/bios1887.htm#Rampolla>, (dostęp: 27.05.2020).

datem. Jednak następnego dnia niemal jednogłośnie nowym papieżem wybrany został Giuseppe Sarto, który przybrał imię Piusa X⁸⁷.

Gdy tylko informacja o wystąpieniu Pużyny przedostała się poza mury Watykanu, wywołała oburzenie w rozmaitych kręgach. W istocie, mimo nieskuteczności, użyte narzędzie miało znamiona ingerencji władzy świeckiej w życie Stolicy Apostolskiej. Biorąc pod uwagę trudne położenie papieżstwa i rosnące napięcie między mocarstwami europejskimi na przełomie wieków, niestosowność działania ordynariusza krakowskiego mogła wydawać się rażąca.

Prasa podjęła temat szeroko rozpisując się na temat politycznego tła sprawy oraz motywów postępowania Pużyny. Sugerowano zarówno działanie na szkodę Kościoła, serwilizm wobec Austriaków, a nawet współpracę z dyplomacją niemiecką⁸⁸. Według Edwarda Komara, księżę biskup krakowski spadając na niego z różnych stron krytykę miał przyjmować ze spokojem, podtrzymując pogląd o słuszności obranej taktyki⁸⁹.

Jakimi motywami kierował się Jan Pużyna? Zgodnie z relacją przekazaną nam przez Komara, głównym motorem działania biskupa krakowskiego była troska o przyszłość Kościoła, w tym szczególnie na ziemiach polskich. Wiarygodność słów przytaczanych przez współpracownika kardynała w tym przypadku możemy potwierdzić dzięki dokumentom przechowywanym w archiwach krakowskich. Wśród nich jest bowiem relacja spisana przez samego księcia *Ku wiecznej pamięci – dla wyświecenia prawdy*. Jej analizę przeprowadzili już Jacek Urban oraz – w ostatnim czasie – Mirosław Lenart⁹⁰.

Jak zauważył Lenart, potwierdzając tym samym tezę postawioną wcześniej przez Zdzisława Obertyńskiego, Pużyna nie ukrywał przed innymi dostojnikami uczestniczącymi w konklawe swych zamiarów, tłumacząc jednocześnie powody, dla których zamierza przeciwstawić się kandydaturze dotychczasowego sekretarza stanu Stolicy Apostolskiej. Co więcej, obaj badacze wykazali, że zamiysł powstrzymania Rampolli wynikał

⁸⁷ *Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi sive summorum pontificum – s.r.e cardinalium ecclesiarum antistum series e documentis tabulari praesertim Vaticani*, vol. IX: *A pontificatu pii PP. X (1903) usque ad pontificatum Benedicti PP. XV (1922)*, per p. Z. Pieta, Patavii 2000, s. 5; Z. Obertyński, *Weto*, s. 10–45; J. Urban, *Relacja kardynała Jana Pużyny*; M. Lenart, *Kardynał Jan Pużyna – kontrowersyjny bohater ...*.

⁸⁸ Insynuacje prasy na temat działania na zlecenie Niemiec miały być może swoje korzenie w przedostających się do opinii publicznej pogłoskach dotyczących stronnictw *quasi*-politycznych nieformalnie funkcjonujących w Watykanie, skupiających wysokich dostojników kościelnych. Luciano Trincia dowodzi, że kardynał Rampolla miał silną opozycję w samej Kurii Rzymskiej, w postaci stronnictwa proniemieckiego i proaustriackiego, którego trzon stanowili wspomniany już kard. Antonio Agliardi, kard. Luigi Galimberti (1836–1896) oraz Johann von Montel (1831–1910), audytor papieski w Austrii i kanclerz kościelny ambasady austro-węgierskiej w Stolicy Apostolskiej. Kard. Galimberti, zanim został nuncjuszem w Wiedniu (1887–1893), był zresztą kontrkandydatem Rampolli do objęcia stanowiska Sekretarza Stanu Stolicy Apostolskiej. Zob. L. Trincia, *Il nucleo tedesco...*, <http://cardinals.fiu.edu/bios1893.htm#Galimberti>, <http://cardinals.fiu.edu/bios1897.htm#Montel> (dostęp online: 12.06.2020); *Przegląd polityczny. Veto Austrii*, „Naprzód”, r. 12, dodatek do nr 219 (nakład drugi) z 10 sierpnia 1903 r., artykuł częściowo ocenizowany.

⁸⁹ E. Komar, op. cit., s. 91.

⁹⁰ AKKK, *Conclave 1903*(dalej: *Conc. 1903*); J. Urban, *Relacja kardynała Jana Pużyny*; M. Lenart, *Kardynał Jan Pużyna – kontrowersyjny bohater....*

z głębokiego przekonania polskiego hierarchy o konieczności zmiany linii politycznej, przyjętej przez kurię rzymską pod rządami kardynała del Tindaro. Dzięki kwerendzie przeprowadzonej przez Lenarta wiemy, że Puzyna prowadził niezwykle intensywną akcję wśród kardynałów już w dniach poprzedzających początek konklawe, mimo złego stanu swego zdrowia. Jednocześnie w jednej z zachowanych odręcznych notatek archiwum pozostawionego przez kardynała znajdujemy zapisek, który powstał w 1896 r., w trakcie wizyty *ad limina apostolorum*, razem z notatkami osobistymi, opisującymi skrótowo kalendarium pobytu biskupa krakowskiego Jana w Italii⁹¹. Z jego treści wynika, że Puzyna nie tylko dobrze orientował się w grze dyplomatycznej prowadzonej przez Rampollę, ale na bieżąco również przewidywał konieczność podjęcia pewnych kroków. Czy sekretarz stanu sam wyjawiał nowemu ordynariuszowi koncepcję działania Stolicy Apostolskiej, czy też dowiedział się o niej od kardynała Mieczysława Ledóchowskiego? Z polskim hierarchą Puzyna spotkał się 4 marca 1896 r., z Rampollą zaś co najmniej dwa razy 5 i 14 marca. Wydaje się jednak, że podczas spotkań z kardynałem del Tindaro głównym tematem rozmów była kwestia Stanisława Stojałowskiego. Treść tekstu koresponduje z brudnopisem wspomnień Puzyny z konklawe, w którym opisuje on popleczników kardynała del Tindaro, nazywając ich „kreaturami Rampolli”⁹². Niezależnie od tego, w jaki sposób biskup krakowski dowiedział się o planach przyszłego kandydata na papieża, możemy domniemywać, że już w trakcie tej wizyty w Rzymie powziął decyzję o konieczności działania. Być może w drodze powrotnej omówił swoje spostrzeżenia z Agenorem Gołuchowskim, zarządzającym już wówczas Ministerstwem Spraw Zagranicznych Monarchii. Co stało za determinacją Puzyny? Być może wśród powodów, dla których Puzyna zdecydował się na desperacki w swej wymowie krok, znalazła się rywalizacja o wpływ w Kurii Rzymskiej, tocząca się od lat między Polakami a Rosjanami. Jej rezultaty były nie do przecenienia ze względu na położenie polskiej ludności rzymsko- i grekokatolickiej w zaborze rosyjskim⁹³. Zarówno Puzyna, jak i Gołuchowski mieli zapewne świadomość, że ceną za poparcie działań polityki prowadzonej przez Rampollę wobec Włoch musiały być ustępstwa wobec caratu w kwestii języka i kultury na ziemiach polskich. Na przełomie wieków duchowni polscy, uznawani przez wywiad carski za szczególnie niebezpiecznych, byli pod stałą obserwacją agentów rosyjskich. Podejmowano również próby werbowania współpracowników w otoczeniu kardynała Ledóchowskiego⁹⁴. Biskup krakowski znał dobrze sytuację rodaków pod rządami carskimi, a szczegółową wiedzę na

⁹¹ AKMK, AKP, *Akta personalne 1856–1890*, 128–131.

⁹² Zob. M. Lenart, *Kardynał Jan Puzyna – kontrowersyjny bohater...*, s. 135–136.

⁹³ Uwagę na to zwracał już Włodzimierz Czacki; zob. W. Czacki, *Rzym i Polska*, przeł. A. Tomaszewska, Kraków 2002, s. 153–154; zob. M. Godlewski, *Czacki Włodzimierz hr.*, [w:] PSB, t. 4, Kraków 1938, s. 146–147.

⁹⁴ I. Wodzianowska, *Carski wywiad w Watykanie na przełomie XIX i XX wieku (przyczynek do dziejów Kościoła Katolickiego w Imperium Rosyjskim)*, „Teki Komisji Historycznej O.L. PAN”, r. 2012, nr 9, s. 152–153.

ten temat mógł czerpać zarówno z korespondencji, jak i spotkań z hierarchami, takimi jak Wincenty Teofil Popiel czy Zygmunt Szczęsny Feliński⁹⁵.

Wydaje się, że na ocenę kwestii postępowania Puzyny podczas konklawe wpłynęła w dużej mierze archaiczność samego weta jako środka prawnego, a także jego oczywista nieskuteczność w nowej rzeczywistości, w jakiej znalazł się Kościół w drugiej połowie XIX w. W mojej opinii nie powinniśmy jednak negować słuszności koncepcji, która zakładała konieczność podjęcia działań, mających na celu powstrzymanie rosnących wpływów rosyjskich w Watykanie.

Nadszarpnięta opinia o patriotyzmie kardynała Jana Puzyny na kolejne próby została wystawiona w ostatnich latach jego życia. Pretekstem stały się dwie jego decyzje odmowne, które ubodły szczególnie przedstawicieli młodszego pokolenia rodaków, bardziej konfrontacyjnie nastawionego wobec zaborców.

Na przełomie XIX i XX stulecia w środowisku studentów Galicji narodziła się idea sprowadzenia prochów Juliusza Słowackiego z Francji na ziemię polskie. Okazją do podjęcia inicjatywy stała się pięćdziesiąta rocznica śmierci wieszca narodowego. Mimo skromnych efektów, obchody te stały się początkiem dyskusji dotyczącej nie tylko samego projektu ściągnięcia doczesnych szczątków poety, ale również odpowiedniego miejsca pochówku. W 1903 r. Lucjan Rydel, w liście do Akademickiego Komitetu Sprowadzenia Zwłok Juliusza Słowackiego do Kraju, zaproponował jako jedyny godny sposób uczczenia autora *Króla-Ducha*, złożenie jego prochów w krypcie wawelskiej. Jednym z argumentów przemawiających za takim rozwiązaniem był precedens związany z pochowaniem w tym właśnie miejscu zwłok Adama Mickiewicza, sprowadzonych z cmentarza Les Champeaux w Montmorency, co nastąpiło w 1890 r. Pomysł Rydla szybko stał się popularny jako jedna z głównych opcji rozważanych w dyskusjach i na łamach prasy⁹⁶. Intensywność dyskusji i podejmowanych działań wzrosła z początkiem 1909 r., w którym przypadała setna rocznica narodzin Słowackiego. W marcu tego roku zwolennicy koncepcji wawelskiej, skupieni wokół wspomnianego już Komitetu Akademickiego, przekształconego następnie w Ogólnopolski Komitet Obywatelski, zwrócili się z ogólnopolskim apelem o poparcie dla swego pomysłu. Wkrótce jednak okazało się, że na złożenie prochów poety w krypcie na Wawelu nie zgadza się kardynał Puzyna. I znów – mimo próśb, nalegań, apeli i negocjacji prowadzonych przez różne osoby, książe biskup pozostał nieugięty. Odmowa ordynariusza krakowskiego wywołała falę krytyki w prasie demokratyczno-liberalnej i socjalistycznej, która zaostrzyła się dodatkowo po stłumieniu

⁹⁵ Zob. R. Bender, A. Galka, *Popiel (Chościak Popiel) Wincenty Teofil*, [w:] PSB, t. 27, Wrocław 1982–1983, s. 580–582; M. Godlewski, *Feliński Zygmunt Szczęsny*, [w:] PSB, t. 6, Kraków 1948, s. 410–412.

⁹⁶ J. Lasecka, *Obchody ku czci Juliusza Słowackiego: przegląd ważniejszych uroczystości*, „Prace Polonistyczne Studies in Polish Literature” 1977, t. 33, s. 235–256; K. Daszyk, op. cit., s. 69–99; obok krakowskiej lokalizacji grobu poety proponowano także pochowanie go w Warszawie, w katedrze św. Jana oraz w Tatrach – ten pomysł zgłosił Henryk Sienkiewicz.

przez policję konną demonstracji młodzieży krakowskiej pod pałacem biskupim. Puzyrę nazywano „krwawym kardynałem”, „heroldem papizmu”, „satrapą watykańskim”, oskarżano nie tylko o brak uczuć patriotycznych, ale w ogóle o brak związków z polskością. Sytuacja stała się również pretekstem do apeli o walkę z „zaborem watykańskim”⁹⁷. Jak zauważył Krzysztof Karol Daszyk – głosów w obronie postawy księcia kardynała było zdecydowanie mniej. Pojawiały się one głównie w prasie konserwatywnej i katolickiej.

Zachowanie Puzyry krytykowali również niektórzy z hierarchów kościelnych, m.in. arcybiskup metropolita ormiański Józef Teodorowicz⁹⁸. Ten sam dostojnik udzielił również wywiadu, opublikowanego w chadeckim tygodniku *Sztandar*, wskazując, że nie widzi przeszkód, aby pochować poetę na Wawelu. Teodorowicz podniósł w jednym ze swych listów do Adama Stefana Sapiehy kwestię, którą przeanalizował w opracowaniu Daszyk – wpływu Stanisława Tarnowskiego na decyzję Puzyry. Bliskie relacje biskupa z profesorem i naczelnym ideologiem „Stańczyków” z pewnością mogą przemawiać za słuszością tezy, zgodnie z którą w tej kwestii kardynał konsultował się z Tarnowskim. Pytał zresztą o opinię, co nie powinno dziwić, w różnych sprawach, co do których rozstrzygnięcia nie miał kompetencji, rozmaite osoby ze swego otoczenia. Wydaje się jednak, że Puzyra nie podejmował decyzji, z jakimi głęboko się nie zgadzał. Jak już widzieliśmy, wielokrotnie, mimo perswazji i tłumaczenia, duchowny pozostawał wierny raz obranej taktyce, co należało do niezmiennych cech jego charakteru. Jak zatem tłumaczył hierarcha zajęte stanowisko?

Przede wszystkim nie zgadzał się ze zjawiskiem określanym jako „patriotyzm uliczny”, za którego przejaw uznawał między innymi formułę zorganizowania obchodów ku czci Słowackiego. Po drugie, Puzyra nie potrafił zaakceptować jakichkolwiek prób ingerencji świeckiej w przestrzeń, podlegającej w jego mniemaniu wyłącznie zwierzchności kościelnej.

W następnym roku książę biskup znów naraził się przeciwnikom nie zezwalając na odprawienie uroczystej mszy świętej na krakowskich błoniach. Eucharystia miała stanowić element obchodów pięćsetnej rocznicy zwycięstwa pod Grunwaldem. W organizację wydarzenia zaangażowani byli członkowie powołanego kilka lat wcześniej Komitetu dla Obchodu 500-lecia Zwycięstwa pod Grunwaldem, jak również władze miasta Krakowa. Centralnym punktem jubileuszu miało być odsłonięcie pomnika ufundowanego przez Ignacego Jana Paderewskiego. Na główne uroczystości, określane potocznie jako „Triduum Grunwaldzkie”, zaplanowane na dni 15–17 lipca, przybyły do królewskiego grodu tysiące osób ze wszystkich zaborów⁹⁹. Poza prasą konserwatywną i katolicką decy-

⁹⁷ K. Daszyk, op. cit., s. 101–152.

⁹⁸ AKMK, TS III, sygn. 153; J. Moskałyk, *Arcybiskup Józef Teodorowicz (1864–1938). Hierarcha ormiański*, „Poznańskie Studia Teologiczne” 2009, t. 23, s. 233–246; M. Ryba, *Ksiądz arcybiskup Józef Teodorowicz – Ormianin i polski patriota*, „Niepodległość i Pamięć” 2018, t. 25, nr 3 (63), s. 139–158.

⁹⁹ S. Dziedzic, *Uroczystości grunwaldzkie w Krakowie (1910–2010)*, „Niepodległość i Pamięć” 2011, t. 18, nr 1 (33), s. 131–144.

zję kardynała komentowano w części prasy w sposób jednoznacznie krytyczny, chociaż mniej emocjonalnie niż w omówionych wcześniej przypadkach¹⁰⁰. Negatywnego odbioru postępowania Puzyny nie zmieniła okoliczność, że msza miała zostać odprawiona w kościele Mariackim, ani fakt, że celebrazem został Władysław Bandurski, długoletni współpracownik Puzyny, wysłany w młodości przez niego do Kolegium Polskiego w Rzymie, w omawianym okresie sprawujący funkcję biskupa pomocniczego we Lwowie. Na niekorzyść kardynała przemawiały dodatkowo decyzje innych hierarchów – w tym Józefa Bilczewskiego i Wincentego Popiela, którzy aktywnie wsparli organizację obchodów lokalnych. Przyczyny podjęcia przez Puzynę kolejnej niepopularnej decyzji były, jeśli wierzyć relacji Komara, uderzająco podobne do wcześniejszych sytuacji. Pierwsza wynikała z przekonania o konieczności zabezpieczenia godnego przebiegu nabożeństwa. Dla księcia biskupa krakowskiego odpowiednim miejscem sprawowania kultu religijnego mogła być tylko świątynia katolicka. Puzyna nie aprobował również sposobu działania organizatorów, którzy wprowadzili mszę polową do programu obchodów, nie konsultując z nim wcześniej swego pomysłu. Z właściwą sobie konsekwencją traktował takie zachowanie jako przejaw braku szacunku dla władz kościelnych.

W ostatnich latach życia aktywność Jana Puzyny ograniczał w dużym stopniu pogarszający się stan zdrowia. Dotknięty niemal całkowitym paralizem, zapaleniem płuc i nerek księżę kardynał Jan Duklan Maurycy Paweł Puzyna zmarł 8 września 1911 r.

Przywołane na łamach niniejszego artykułu wydarzenia i towarzyszące im okoliczności, związane z działalnością Jana Puzyny, pozwalają nam lepiej uchwycić pewien fenomen dotyczący biskupa. Chodzi mianowicie o krytyczne oceny jego pracy, zwłaszcza w roli pasterza Kościoła krakowskiego. Krytyka ta, rozpoczęta już za życia, spowodowała praktycznie całkowite usunięcie go z kart historii, a w każdym razie eliminację niewątpliwych zasług na rzecz akcentowania konfliktów, w których był stroną. To zjawisko powinno skłaniać nas do refleksji na temat dwóch przeciwstawnych postaw, charakterystycznych dla osób identyfikujących się jako Polacy. Jedną jest cierpliwe samodoskonalenie się w wymiarze moralnym i wytrwała praca dla ojczyzny, pozostawiająca po sobie ślad w postaci dzieł naukowych, artystycznych oraz opiece nad narodowym dziedzictwem. Drugą jest tworzenie opowieści o własnej historii. Efektem tego działania jest kreacja o charakterze literackim kolejnych mitów mocno osadzonych na aspektach martyrologicznych. Podbudowują one w sposób skuteczny wizję roli własnej i narodu w dziejach świata, ale nie zawsze wpływają na postawy w życiu codziennym. Konfrontacja tych dwóch modeli myślenia i działania jest, zdaniem piszącego te słowa, odpowiedzią na zasygnalizowany wyżej problem w ocenie hierarchy.

¹⁰⁰ *Nowy występ kardynała Puzyny*, „Kurier Poznański”, r. 5, nr 148 z 1 lipca 1910 r.

Bibliografia**Źródła archiwalne**

Archivio Apostolico Vaticano: Fondo Consistoriale (277); Secretaria Brevium (5798, 5839, 5955, 6035); Archivio della nunziatura Apostolica Vienna: (busta 663, 664); Segretaria di Stato, *Morte di pontefice e conclavi, 1878–1922, t. II (Pio X)*, scatola 10/A, scatola 14/A.

Archiwum Główne Akt Dawnych: zespół nr 354, *Archiwum warszawskie Radziwiłłów* (Dział XIII, sygn. Teka 7 plik 6), zespół nr 355, *Archiwum Radziwiłłów z Nieborowa* (Korespondencja seria II, sygn. 842).

Archiwum Kapituły Katedralnej w Krakowie: *Conclave 1903, Korespondencja Jana Puzyry, Twórczość Jana Puzyry*.

Archiwum Kapituły Metropolitarnej w Krakowie: Pers. A. T. III, *Archiwum Kardynała Puzyry, Teki Sapieżyńskie, I, III*.

Archiwum Muzeum Zamoyskich w Kozłówce: zespół nr 804: *Archiwum Zamoyskich z Kozłówki*, sygn. 22.

Archiwum Narodowe w Krakowie: zespół nr 576: *Obchody i uroczystości krakowskie – zbiór szczątków zespołów akt komitetów obchodów*, sygn. 202.

Archiwum Państwowe w Lublinie: zespół nr 72: *Archiwum Brezów z Siekierzyniec*, sygn. 342.

Archiwum Państwowe w Opolu: zespół nr 1191 *Rejencja Opolska (Akta personalne Erzbischof Simon, 1908–1912)*.

Archiwum Prowincji Polski Południowej Towarzystwa Jezusowego w Krakowie: sygn. 2501, 878.

Archiwum Zgromadzenia Zmartwychwstania Pańskiego w Rzymie, Pars III, sygn.: 40523, 40527, 40528, 40529, 40532, 40533, 40534, 40535, 40536, 40537, 40538, 40539, 40540, 40543, 40545, 40546, 40547, 40553, 40555, 40557, 40560, 40561, 40563, 40565, 40566, 40567, 40568, 40569, 40577, 40580, 40581, 40582, 40583, 40584, 40585, 40587, 40589, 40592, 40593, 40594, 40597, 40598, 40599).

Biblioteka Jagiellońska, Dział rękopisów: sygn. 8082, 8084, 8089, 10056, 10038, 8698, Przyb. 283/71, PF-1916.

Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie (fond 197, opys 1, *Teczka osobowa księdza kanonika Puzyry 1885–1888*).

Lwowska Naukowa Biblioteka im. Wasyla Stefanyka NAN Ukrainy – rękopisy zdigitalizowane dostępne w zasobach cyfrowych Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu: fond 141: *Zbiór Aleksandra Czołowskiego*, (dział II, rkps 597), fond 45: *Archiwum Dzieduszyckich* (cz. II, rkps 406; opys IV, rkps 1102, rkps 1628).

Źródła wydane drukiem

Chłędowski Kazimierz, *Pamiętniki. Tom I: Galicja (1843–1880)*, oprac., wstęp A. Knot, Wrocław 1951.

Czacki Włodzimierz, *Rzym i Polska*, przeł. A. Tomaszewska, Kraków 2002.

- Komar Edward, *Kardynał Puzyra. Moje wspomnienia*, Kraków 1912.
- Matka w domu*, Tłumaczenie z angielskiego przez A. G. Na dochód Towarzystwa Dobroczynności Dam Polskich w Poznaniu, Poznań 1847.
- Prawo kanoniczne krótko zebrane przez Adama Stanisława Krasieńskiego, biskupa wileńskiego, św. Teologii doktora*, Wilno 1861.
- Studia zmartwychwstańcze. O. Piotr Semenenko CR. Listy 1880–1882*, t. 14, red. L. Drożdż, Rzym 2009.
- Wołczański Józef, *Lwowska sufragania Jana Puzyry w opinii biskupa Leona Wałęgi*, „Analecta Cracoviensia” 1998–1999, t. 30–31, s. 607–624.
- Z pamiętnika Józefa Kniazia z Kozielska Puzyry, kapitana artylerii wojska polskiego w powstaniu 1831 r. (21 I–3 V 1831 r.,)*, wybór i wstęp J. Kazimierski, „Rocznik Mazowiecki” 1999, nr 11, s. 177–230.

Opracowania, artykuły naukowe i rozdziały opracowań zbiorowych

- Daszyk Krzysztof, „*Niech wróci mogiła*”...*Ideowo-polityczne spory o wawelski grób dla Juliusza Słowackiego*, Kraków 2010.
- Dziedzic Stanisław, *Uroczystości grunwaldzkie w Krakowie (1910–2010)*, „Niepodległość i Pamięć” 2011, t. 18, nr 1 (33), s. 131–144.
- Gajak-Toczek Małgorzata, *Męskie gimnazja państwowe we Lwowie w latach 1772–1914*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Litteraria Polonica” 2010, t. 13, s. 349–358.
- Gruca Anna, *Duchowieństwo i stowarzyszenia katolickie wobec bibliotek dla ludu w Galicji na przełomie XIX i XX wieku*, „Studia o Książce i Informacji” 2018, nr 37, s. 11–21.
- Hałaburda Marek, *Alumni seminarium Krakowskiego w latach 1901–1918*, „Textus et Studia” 2016, t. 3, nr 7, s. 35–73.
- Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi sive summorum pontificum – s.r.e. cardinalium ecclesiarum antistitum series*, vol. VIII (1846–1903), a cura di R. Ritzler – P. Sefrim, Patavii 1978.
- Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi sive summorum pontificum – s.r.e. cardinalium ecclesiarum antistum series e documentis tabulari praesertim Vaticani*, vol. IX: *A pontificatu pii PP. X (1903) usque ad pontificatum Benedicti PP. XV (1922)*, per p. Z.Pieta, Patavii 2000.
- Insadowski Henryk, *Kościelne prawo pogrzebowe*, Włocławek 1930.
- Jakubiak Krzysztof, *XIX-wieczne wzorce polskiej rodziny i wychowania rodzinnego dziecka oraz ich oświeceniowe inspiracje*, [w:] *Komisja Edukacji Narodowej: kontekst historyczno-pedagogiczny*, red. K. Dormus i in., Kraków, 2014, s. 359–370.
- Kosiek Andrzej, *Kazimierza Chłędowskiego „kraj lat dziecińczych”*, [w:] *Kazimierz Chłędowski: pisarz i badacz kultury*, red. J. Miziołek, J. Maj, Krosno 2007, s. 33–47.
- Kowalczuk Urszula, *Kazimierz Chłędowski i zapomniane aspekty galicyjskiego śmiechu. Rekonesans*, „Przegląd Filozoficzno-Literacki” 2013, nr 1–2 (36), s. 325–344.
- Kudłaszyk Andrzej, *Ksiądz Stanisław Stojałowski. Studium historyczno-prawne*, Wrocław 1998.

- Kumor Bolesław, *Kardynalat biskupa krakowskiego Jana Puzyny*, „*Analecta Cracoviensia*” 1985, t. 17, s. 493–503.
- Kumor Bolesław, *Obsada biskupstwa krakowskiego w latach 1790–1914*, „*Analecta Cracoviensia*” 1976, t. 8, s. 321–343.
- Kumor Bolesław, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej (1772–1918)*, Kraków 1980.
- Lasecka Janina, *Obchody ku czci Juliusza Słowackiego: przegląd ważniejszych uroczystości*, „*Prace Polonistyczne Studies in Polish Literature*” 1977, t. 33, s. 235–256.
- Lenart Mirosław, *Il cardinale Jan Puzyna – un discusso protagonista del conclave del 1903 – alla luce della documentazione polacca*, [w:] *San Pio X. Papa riformatore di fronte alle sfide del nuovo secolo, Atti della Giornata di Studi in occasione del centenario della morte di San Pio X (1914–2014)*, a cura di R. Regoli, Città del Vaticano 2016, s. 49–64.
- Lenart Mirosław, *Kardynał Jan Puzyna – kontrowersyjny bohater konklawe 1903 roku w świetle materiałów archiwalnych*, [w:] *Genealogia dei desideri. Pio X nella memoria del popolo dell'Alta Slesia / Genealogia pragnień. Pius X w pamięci ludności Górnego Śląska*, a cura di M. Lenart e G. Romanato / red. M. Lenart, G. Romanato, Città del Vaticano 2015, s. 129–141.
- Lenart Mirosław, *Un episodio controverso. Il cardinale Puzyna, il veto e la questione polacca nel conclave del 1903*, [w:] *Riforma del cattolicesimo? Le attività e le scelte di Pio X*, a cura di G. Brugnotto, G. Romanato, Città del Vaticano 2016, s. 429–441.
- Lenart Mirosław, *Un episodio controverso. Il cardinale Puzyna, il veto e la questione polacca nel conclave del 1903*, [w:] *Riforma del cattolicesimo? Le attività e le scelte di Pio X*, a cura di G. Brugnotto, G. Romanato, Città del Vaticano 2016, s. 429–441.
- Łękawski Teofil, *Katedra przemyska wraz z Kościołem filialnym Najświętszego Serca P. Jezusa*, Przemyśl 1906.
- Łuczewski Michał, *Odwieczny naród. Polak i katolik w Żmiącej*, Toruń 2012.
- Łuczewski Michał, *Ultramontańskie źródła ruchu ludowego. Studium realizmu politycznego*, [w:] *Patriotyzm i zdrada. Granice realizmu i idealizmu w polityce i myśli polskiej*, red. J. Kloczkowski, M. Szuldrzyński, Kraków 2008, s. 79–102.
- Marchel Sławomir, „...wychowywać tęgich o gorącej duszy a rozumnych Księży...”. *Relacje kardynała Jana Puzyny ze Zmartwychwstańcami w świetle wybranej korespondencji*, „*Zeszyty Historyczno-Teologiczne. Rocznik Zmartwychwstańców*” 2015, nr 21, s. 49–66.
- Marchel Sławomir, „*Katechizm za sześć centów...*”. *Jan kardynał Puzyna wobec kwestii socjalnej*, „*Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej XIX i XX wieku*” 2016, t. 16, s. 79–90.
- Marchel Sławomir, *Kultura intelektualna ks. Stefana Pawlickiego CR w działalności biskupa krakowskiego Jana Puzyny*, [w:] *Ks. Stefan Pawlicki CR: człowiek nauki i wiary w służbie odnowy społecznej i duchowej*, red. W. Mleczek, Kraków 2016, s. 241–259.
- Marchel Sławomir, *La „lobby” polacca in Vaticano? L'impegno del clero polacco nell'attività diplomatica / Polskie „lobby” w Watykanie? Zaangażowanie duchowieństwa polskiego w działania*

- dypłomatyczne w Stolicy Apostolskiej na początku XX wieku, [w:] *Nunzio in una terra di frontiera. Achille Ratti, poi Pio XI, in Polonia (1918–1921) / Nuncjusz na ziemiach pogranicza. Achilles Ratti, późniejszy Pius XI, w Polsce (1918–1921)*, a cura di / red. Q. A. Bortolato, M. Lenart, Citta del Vaticano 2017, s. 225–242 / 461–477.
- Marchel Sławomir, *Obraz i zadania Kościoła katolickiego w Galicji przełomu XIX i XX stulecia w piśmactwach kardynała Jana Maurycego Puzyny (1842–1911)*, [w:] *Rola Kościoła w dziejach Polski. Kościoły w Rzeczypospolitej*, red. J. Krochmal, Warszawa 2017, s. 235–249.
- Miziołek Jerzy, *Kalendarium życia i twórczości Kazimierza Chłędowskiego*, [w:] *Kazimierz Chłędowski: pisarz i badacz kultury*, red. J. Miziołek, J. Maj, Krosno 2007, s. 25–32.
- Mleczko Wojciech, *Nauka i świętość. Formacja kapłańska w myśli i działalności Zmartwychwstańców*, Kraków 2014.
- Moskałyk Jarosław, *Arcybiskup Józef Teodorowicz (1864–1938). Hierarcha ormiański*, „Poznańskie Studia Teologiczne” 2009, t. 23, s. 233–246.
- Mrówczyński Jerzy, *Ks. Walerian Kalinka. Życie i działalność*, Poznań-Warszawa-Lublin 1972.
- Mylik Mirosław, *Stefan Pawlicki: jeden z prekursorów nauki polskiej*, Warszawa 2005.
- Nitecki Piotr, *Biskupi Kościoła w Polsce. Słownik biograficzny*, Warszawa 1992.
- Nawrot-Borowska Monika, *Rodzina polska w XIX wieku jako środowisko wychowawcze i jej funkcja edukacyjna*, „Studia Pedagogica Ignatiana” 2016, t.19, nr 2, s. 15–46.
- Obertyński Zbigniew, *Weto kardynała Puzyny*, „Collectanea Theologica” 1958, t. 29, z. 1, s.10–48.
- Piech Stanisław, *Biskupi krakowscy a obsada katedr Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego (1880–1939)*, „Folia Historica Cracoviensia” 1994, nr 1, s. 103–118.
- Pudłocki Tomasz, *Iskra światła czy kopcąca pochodnia? Inteligencja w Przemysłu w latach 1867–1939*, Kraków 2009.
- Rędziński Kazimierz, *Działalność Towarzystwa Oświaty Ludowej we Lwowie (1881–1914)*, „Kultura – Przemiany – Edukacja” 2018, t. 6, s. 46–70.
- Rodzina. Herbarz szlachty polskiej ze zbiorów Seweryna hr. Uruskiego i materiałów archiwalnych opracowany przez Aleksandra Włodarskiego*, t. 15, Warszawa 1931.
- Romanato Gianpaolo, *Pio X. Alle origini del cattolicesimo contemporaneo*, Turyn 2014.
- Romanato Gianpaolo, *Pio X. Bilancio e prospettive*, [w:] *San Pio X. Papa riformatore di fronte alle sfide del nuovo secolo*, a cura di R. Regoli Città del Vaticano 2016, s. 15–26.
- Ryba Mieczysław, *Książd arcybiskup Józef Teodorowicz – Ormianin i polski patriota*, „Niepodległość i Pamięć” 2018, t.25, nr 3 (63), s. 139–158.
- Szczaniecki Paweł, *Tyniec*, Kraków 1980.
- Sitnik Aleksander K., *Święty Jan z Dukli*, „Folia Historica Cracoviensia” 2010, t. 15, nr 1, s. 111–126.
- Stępień Piotr, *Konserwacja Wawelu w świetle doktryn konserwatorskich*, „Ochrona Zabytków” 2009, nr 1, s. 83–100.
- Szymański Łukasz, *Powstanie i rozwój ruchu ludowego w Galicji na przełomie XIX i XX wieku*, [w:] *Ze studiów nad prawem, administracją i ekonomią*, red. M. Sadowski, Wrocław 2014, s. 97–101.

- Trincia Luciano, *Galimberti e il nucleo tedesco. Un potere parallelo?*, "Mélanges de l'École française de Rome. Italie et Méditerranée. Les secrétaires d'état du Saint-Siège, XIXe-XXe siècles" 2004, t. 116, n°1, s. 255–279.
- Tuszowski Józef, *O. Marjan Morawski T. J. (1845–1901)*, Kraków 1932.
- Urban Jacek, *Katedra na Wawelu (1795–1918)*, Kraków 2000.
- Urban Jacek, *Krakowska kapituła katedralna wobec sprawy pomnika papieża Piusa IX*, „Analecta Cracoviensia” 1994, t. 26, s. 437–447.
- Urban Jacek, *Relacja kardynała Jana Puzyry o konklawe 1903 r. i jego słynnym weto*, „Folia Historica Cracoviensia” 2002, t. 8, s. 273–276.
- Wereszycki Henryk, *Pod berłem Habsburgów. Zagadnienia narodowościowe*, Kraków 2016.
- Wodzianowska Irena, *Carski wywiad w Watykanie na przełomie XIX i XX wieku (przyczynek do dziejów Kościoła Katolickiego w Imperium Rosyjskim)*, „Teki Komisji Historycznej O.L. PAN” 2012, nr 9, s.149–170.
- Zahajkiewicz Marek T., *Specyfika katolicyzmu kresowego: refleksja historyczna o religijności na kresach południowo-wschodnich dawnej Rzeczypospolitej Polskiej*, „Saeculum Christianum: pismo historyczno-społeczne” 1994, nr 1/2, s. 305–315.

Biogramy w Polskim Słowniku Biograficznym

- Bender Ryszard, Gałka Andrzej, *Popiel (Chościak Popiel) Wincenty Teofil*, [w:] PSB, t. 27, Wrocław 1982–1983, s. 580–582.
- Godlewski Michał, *Czacki Włodzimierz hr.*, [w:] PSB, t. 4, Kraków 1938, s. 146–147.
- Godlewski Michał, *Feliński Zygmunt Szczęsny*, [w:] PSB, t. 6, Kraków 1948, s. 410–412
- Kieniewicz Stefan, *Kalinka Walerian*, [w:] PSB, t. 11, Wrocław 1964–1965, s. 449–452.
- Kieniewicz Stefan, *Kajsiewicz (Kaysiewicz) Hieronim*, [w:] PSB, t. 11, Wrocław 1964–1965, s. 424–426.
- Kracik Jan, *Puzyna Jan Duklan*, [w:] PSB, t. 29, Wrocław 1986, s. 488–491.
- Kumor Bolesław, *Morawski Seweryn Tytus*, [w:] PSB, t. 21, Wrocław 1976, s. 742–743.
- Latos Tomasz, *Stojalowski Stanisław*, [w:] PSB, t. 44, Warszawa-Kraków 2006–2007, s. 11–17.
- Micewski Bolesław, *Semenenko Piotr Adolf Aleksander*, [w:] PSB, t. 36, Warszawa-Kraków 1995–1996, s. 219–223.
- Tyrowicz Marian, *Parasiewicz Szczęsny*, [hasło w]: PSB, t. 25, Wrocław 1980, s. 194.
- Wiekłuk Anna, *Skrzyński Henryk*, [w:] PSB, t. 38, Warszawa-Kraków 1998, s. 460–461.
- Wszółek Jan, *Odeschalchi z Branickich Zofia Katarzyna*, [w:] PSB, t. 23, Wrocław 1978, s. 535–536.
- Zachariewicz Zbigniew, *Puzyna Józef Wincenty (1793–1862)*, [w:] PSB, t. 29, Wrocław 1986, s. 492–494.
- Zięba Andrzej, *Sembratowicz Józef*, [w:] PSB, t. 36, Warszawa-Kraków 1995–1996, s. 207–212.
- Zięba Andrzej, *Sembratowicz Sylwester*, [w:] PSB, t. 36, Warszawa-Kraków 1995–1996, s. 212–217.
- Zdrada Jerzy, *Koziebrodzki Szczęsny Emeryk (1826–1900)*, [w:] PSB, t. 14, Wrocław 1968–1969, s. 615.
- Zdrada Jerzy, *Pilat Tadeusz*, [w:] PSB, t. 26, Wrocław 1981, s. 237–239.

Biogramy na stronach internetowych

Adamiec Marek, *Michał Bałucki*, [w:] *Wirtualna biblioteka literatury polskiej*, <https://literat.ug.edu.pl/autors/balucki.htm> (dostęp: 21.05.2020).

Kard. Agliardi Antonio, <http://cardinals.fiu.edu/bios1896.htm#Agliardi> (dostęp: 12.06.2020).

Kard. Cavagninis Felice, <http://cardinals.fiu.edu//bios1901.htm#Cavagnis>, (dostęp: 27.05.2020).

Kard. Galimberti Luigi, <http://cardinals.fiu.edu/bios1893.htm#Galimberti>, (dostęp: 12.06.2020).

Kard. Jacobini Lodovico, <http://cardinals.fiu.edu//bios1879-ii.htm#Jacobini>, (dostęp: 27.05.2020).

Kard. Merry del Val y Zulueta Rafael, <http://cardinals.fiu.edu//bios1903-ii.htm#Merry>, (dostęp: 27.05.2020).

Montel von Johann, <http://cardinals.fiu.edu/bios1897.htm#Montel> (dostęp: 12.06.2020).

Kard. Nina Lorenzo, <http://cardinals.fiu.edu//bios1877.htm#Nina> (dostęp: 27.05.2020).

Kard. Rampolla del Tindaro Mariano, <http://cardinals.fiu.edu//bios1887.htm#Rampolla>, (dostęp: 27.05.2020).

Kard. Rinaldini Aristide, <http://cardinals.fiu.edu//bios1907.htm#Rinaldini>, (dostęp: 27.05.2020).

Kard. Vannutelli Serafino, <http://cardinals.fiu.edu/bios1887.htm#Vannutelli> (dostęp: 10.06.2020).

Prasa

„Czas” 1903, „Głos Narodu” 1903, „Kurier Poznański” 1910, „Linzer Fliegende” 1900, „Naprzód” 1900–1903, „Przegląd Wszechpolski” 1903.

The contribution to the biography of cardinal Jan Maurycy Puzyna (1842–1911)

Summary: Cardinal Jan Duklan Maurycy Paweł Puzyna is one of those figures in the Polish history whose activities still arouse doubts, controversy and even emotions. His unpopular decisions were the main reason for him to become the symbol of the passing world of conservative ideas. Ideas marginalized at the turn of the 19th and 20th centuries by the development of modern political and ideological movements. Until today in the structures of the Church cardinal Puzyna is associated mainly with the last official attempt of secular authorities to directly interfere in the process of electing the pope, which took place during the memorable conclave of 1903.

The main goal set by the author of this study was to confront stereotypical opinions about Jan Puzyna with the image of him, built on the basis of preserved documents.

Keywords: Puzyna, cardinal, priesthood, Catholic Church, partitions